

Rész és egész

A szemiotikai-stilisztikai elemzés lehetőségei jogi
szövegeknél

Jelige: Tesla

Kézirat lezárva: 2014. november 3.

Tartalomjegyzék

I. Elméleti áttekintés.....	2
1. A jog és a nyelv párhuzamba állítása felé és azon túl	4
2. Szemiotika	6
3. Jogi szemiotika	7
4. Egy absztrakt szemiotikai hipotézis	9
5. Stilisztika és szövegnyelvészet.....	14
II. Elemzés.....	19
1. A szöveg belső aspektusai (szövegnyelvészet)	20
2. A <i>Nemzeti hitvallás</i> strukturális jellemzőinek feltérképezése szövegnyelvészeti alapon.....	23
3. Strukturalista stilisztika	26
4. Statika és a dinamika között: metaforaértelmezés és rejtett szövegvilágok	33
5. „... minden metafora egy-egy kis mese...”	35
Összegzés	38
Irodalomjegyzék.....	41

I. Elméleti áttekintés

A jog egyfelől nagyon is létező, mindennapjainkban működő valóság; másfelől önmagában véve, empirikusan nehezen megragadható. Nehezen megragadható, hiszen csak használatának keretei között tudunk közelíteni hozzá, és akkor is csak ahhoz, ami *által* megnyilatkozik. Ez pedig a nyelv, ami a jog és a valóság közti egyetlen közvetítő közeg.¹

A jog és a nyelv ezen viszonya az, ami végül is megalapozza a jogi nyelv önálló vizsgálatának szükségességét.² A köztük levő „rokonság” vezetett oda, hogy egyes jogelméleti kérdésekhez is a nyelv felől próbáltak közelíteni.³

Ez a „rokonság” vagy viszony mindenekelőtt abban mutatkozik meg, hogy rendszertani felépítésüket és alapjaikat tekintve sok a közös vonás: mindkettő teljessége vagy autonómiája csak használatuk folyamatában tör a felszínre; követelmény mindkettővel szemben, hogy hatékonyan reflektáljon a társadalmi változásokra, tehát szükséges egy bizonyos szintű *nyitottság*; kereteiket pedig olyan elemek alkotják, amelyeknek kombinálódási lehetősége attól függően változik, hogy milyen az adott kontextus.⁴ Rendszertani azonosságuk ellenére azonban mind a kettő *önálló* jelrendszer. Ez egyrészt számos konfliktus, másrészt a jogi nyelvhasználat egyediségének a forrása.

Az már természetes, hogy a jog nem akar alárendelődni egy másik önálló jelrendszernek, ezzel saját szerepének kulcsfontosságát semmisítené meg. Mit tesz tehát? Mindent megtesz annak érdekében, hogy saját képére formálja a nyelvet. A jog társadalomban betöltött státuszának megtartása folytán ez szükséges számára, ugyanakkor saját funkcionalitása is. Funkcionalitása azonban pontosításra szorul: helyesebb felszíni vagy elsődleges funkcionalitásról beszélni.

¹ „...a jog és nyelv kapcsolata azon közhelyszerű tényen alapul, hogy a jog hordozója és közvetítője a nyelv.” Szabó (2000) 21.

² Jogi szövegek, és ezen belül is a kereskedelmi vállalatokat szabályozó törvény szemiotikai elemzését kísérelte meg A. J. Greimas. Módszertanát a jog és nyelv rendszertani hasonlóságára építette. A jogi diskurzus esetében egy kettős izotóp („*dual isotopy*”), melyben az elsőt a jogalkotói diskurzus („*legislative discourse*”), míg a második az ún. referenciális diskurzus („*referential discourse*”). Az előbbi a természetes nyelvből szelektál, tehát folytonosan visszautal a referenciális szint elemeire, ugyanakkor ezzel arányban saját kereteit törekszik elzárni a referenciális diskurzus túlzott befolyásától. Ennek oka a természetes nyelv komplex szemiotikai rendszer mivolta, melyhez képest a jogrendszer formális rekonstrukciója alárendelt helyzetben van. Greimas (1990) 105–108.

³ „A nyelv kérdése e felismerés szerint mindenekelőtt filozófiai kérdés, melynek mikénti megválaszolása kijelöli az irányt további kérdések-így jogelméleti dilemmák-megválaszolásához is.” Szabó (2000) 1.

⁴ Lásd erről bővebben uo. 2–3.

A jog elsődleges funkciói magától értetődően következnek a környezetében elérni kívánt hatásaiból: ezek a védelmi, uralmi és integráló funkció. Ezen funkciók lényegében a jogi szövegek felszíni szerkezetében működnek, szerepük pedig, hogy a nyelvhasználat precíz, merev sajátossága által valóban képesek legyenek befolyásolni a társadalmi viszonyokat.

A jog keretét kitöltő elemek szerepe mégsem szűnik meg ezen a ponton, hiszen mint már említettem, jelrendszertani szempontból struktúrájának váza és a nyelv rendszertani alapjai számos vonatkozásban hasonló felépítésűek.⁵

És mi következik mindebből? A jog nem képes kivonni magát a nyelv sokrétúsége és rugalmassága alól, bár tudatosan természetesen erre törekszik, tudat alatt viszont ugyanúgy engedni kényszerül a nyelv, mint jelrendszer sokszínűségének. És az, hogy a jog ezt nem képes kiküszöbölni, egyáltalán nem írható a rovására, sőt, ez által működik igazán. Mindössze arról van szó, hogy elsődleges funkciói mögé tekintve olyan elemek lelhetők fel, melyek feltérképezése által külső, tisztán jogi jellemzői más szempontokból is értékelhetővé és magyarázhatóvá válnak. Ennek folytán felvetődhet az a kérdés, hogy a jelrendszerként felfogott jogot milyen mértékben határozzák meg a tisztán jogi jellemzők, és mennyire a nyelv sajátosságai, melynek nyitottsága által egészen más jelrendszerek is hatást gyakorolhatnak a jogra.

Nyilvánvaló azonban, hogy számos, egymástól sokszor eltérő elemzési módszerrel próbálják a nyelv törvényszerűségeit feltérképezni. Ez a módszertani sokszínűség⁶ gyakran torkollik elméleti dilemmákba. Amint a nyelvnél viszont, úgy jognál is több nyelvészeti koncepció és elemzési módszer egymásra vetítése és részbeni alkalmazása által világítható meg nemcsak maga a jogi nyelv, hanem a jog, mint jelrendszerek egy elemének helye és szerepe a szintén jelrendszerként felfogott társadalomban, kultúrában stb. Ennek megfelelően a dolgozat első kérdése, hogy az olyan nyelvészeti és nyelvelméleti módszerek, mint stilisztika, szövegnyelvészet vagy a szemiotika alapelvei, mennyiben alkalmazhatók a jogi nyelvre. A nyelvi elemzésen belül a szemiotikai irányból megközelített stilisztika lesz a döntő.

⁵ „... mindkét jelenség rendszerszerű [...] egymással kölcsönkapcsolatban álló elemek komplexuma.” Uo. 2.

⁶ A szövegempirizmus és analitikus jogdogmatika módszertanával közelített Blutman László a jogi szövegek elemzéséhez. Célja a jogi kijelentések tudományos megalapozása, mely feltételezi, hogy bizonyos szabályok szerint a jogi kijelentéseknek kapcsolatban kell lenniük autoritativ jogszövegekkel. Az elemzés iránya itt nem önmagában a jogi nyelv, hanem az elsődleges (jogalkotás nyelve) és másodlagos (közigazgatási, bírósági, alkotmánybírósági határozatok, vagyis az autoritativ joggyakorlat nyelve) jogszövegekben megnyilvánuló nyelv. Az elsődleges és másodlagos jogszövegek nyelvhasználatát tárja fel a szövegempirizmus, melyre az analitikus jogdogmatika épül. Ez utóbbi az adott nyelvhasználatból kiszelektált kijelentések, fogalmak összefüggéseinek elemzését jelenti. Blutman (2014) 105–112.

És bár jelen dolgozat célja a nyelvi elemzés lehetőségeinek a számbavétele a jogi szövegeknél, egy konkrét normatív szöveg, az Alaptörvény, és azon belül is annak preambuluma-hoz való viszonya lesz a példa annak illusztrálására, hogy egyáltalán milyen lehetőségek is adódhatnak egy stilisztikai és szemiotikai módszertant egyaránt magába foglaló nyelvi elemzésből.

A Nemzeti hitvallás választását az indokolja, hogy esetében explicit módon is megjelenik a jogi szövegekre jellemző elsődleges funkciók szférája (melyet az Alaptörvény normatív része képvisel) és az azok mögött többletértelmet hordozó nyelvi funkciók szférája (preambulum). Ezzel összefüggésben felmerülhet, hogy voltaképpen a Nemzeti hitvallás, de más preambulumok sajátos szerepének az eltérő stílus inkább csak következménye, kifejezett nyelvészeti elemzésük tehát szükségtelen, hiszen e nélkül is megállapítható, hogy a tisztán normatív szövegekhez képest sajátos műfajt képviselnek.

Az ezzel kapcsolatos korábbi vizsgálódásokban két szempont került előtérbe: vagy a Hitvallás szépirodalmi jellegéből következtek normatív értelmezésének szükségtelenségére, vagy pedig az Alaptörvény főszövegének normativitásából kiindulva határoztak meg egy, a preambulumban fellelhető fogalmat, melynek transzformált értelme így ellentétbe került konkrét kontextusával, a Hitvallás szövegvilágával.

A dolgozat célja mindezek függvényében, hogy valamiféle egyensúlyt teremtsen a különböző nyelvészeti aspektusok között. Van-e olyan kölcsönhatás a „szépirodalmi” és a „normatív rész” között, melynek elemzése az Alaptörvény *egészének* a többletértelmét és funkcióit világítaná meg? Az első lépés azonban azoknak a nyelvelméleti, és módszertani megközelítéseknek a bemutatása, melyek a kérdésfeltevést megalapozhatják.

1. A jog és a nyelv párhuzamba állítása felé és azon túl

A bevezetésben abból indultam ki, nem mindig volt elfogadott vagy akár felismert, hogy a nyelv egy nyitott és sokfunkciós jelrendszer.

A történet kezdetén a nyelvészeti kutatások csakis az önmagában vett nyelv belseje felé irányultak, hangsúlyozván, hogy az egy olyan zárt halmazt alkot, amely kizár mindenféle külsődleges behatást. A nyelv tehát nem pusztán funkcionális és szemiotikai szempontból mutat hasonlóságot a joggal, hanem abban is, *ahogyan* tekintettek rá. Ez a szemlélet a

nyelvtudományban a *strukturális*, a jogtudományban pedig a *pozitivizmus* kialakulásának a periódusa.

Ezen eszme uralma alatt a merev formalizmusra való törekvés jellemezte mindkét területet, a zárt logikai rendszer alaptételét vonatkoztatták a nyelvi és jogi jelenségek vizsgálatára. Nem kétséges, logikai törvényszerűségeit hatékonyan fel tudták tárni, azonban bizonyos kérdések előtt megtorpantak.

A jogi nyelven keresztül a jog mivoltára irányuló vizsgálódások kezdetben a különböző jogi fogalmak természetét állították középpontba. Azt kívánták megtudni, hogy mi is igazából a jog, ha a jogi fogalmak nem rendelkeznek a valóságban is megragadható jelöllettel. Számos szerzőnél így a jogra, mint mágiára⁷ történik utalás, amely azt mutatja, hogy a szemiotika szemantikai szintje a többihez képest előtérbe került.

A jelek fő sajátossága azonban, hogy csak előzetes információ által tudnak jelként működni. A modern szemiotika egyik előfutára, C. S. Peirce *A jelek felosztása* című művében ezt úgy fejezi ki, hogy „*a jel feltételezi a tárgy előzetes ismeretét*”⁸, mely ismeret szempontjából az irreleváns, hogy anyagi létezőre vagy valamilyen elvontabb tartalomra kíván-e utalni.

Annak érdekében tehát, hogy egy jelenség sajátosságait a maga teljességében képesek legyünk rekonstruálni, szükséges tisztában lennünk azzal, hogy az adott jelrendszer melyik szintjét is vizsgáljuk jelenleg, és hogy az ott kapott információ mennyiben járul hozzá a többi szférában levő elemek funkcióinak megismeréséhez.

Ez az, ami összekapcsolja a jog és a nyelv párhuzamba állítását a szemiotikával, hiszen annak érdekében, hogy a különböző elemek szerepe feltárható legyen, fontos elsőként is azt megtudni, hogy egy jelrendszer milyen dimenziókat is feltételez, és hogy azok milyen elvek mentén is képesek kölcsönösen hatást gyakorolni egymásra.

⁷ „Amikor ezt a nyelvet használjuk, úgy tűnik, mintha az empirikus világhoz képest egy másik valóságba kerülnénk.” Olivecrona (2000) 153–154.

⁸ Peirce (1975) 24.

2. Szemiotika

A szemiotika a „természetben és társadalomban előforduló jelrendszerekről szóló tudomány”.⁹ Bár manapság több tudományterület és társadalmi jelenség is magáévá teszi elméleti alapjait, főként módszertanát, kezdeti képviselőit és fejlődését tekintve a legszorosabb összefüggése a nyelvtudománnyal van.

A különböző szemiotikai elméletek olyan kérdések alapján körvonalazódtak, hogy milyen elemekből is áll a szemiózis struktúrája. E kérdés mentén fel lehet vázolni a szemiotika fejlődési periódusait is, alapvetően viszont két nagy irányzat különíthető el egymástól: a *strukturalista* és *pragmatista* szemiotika.¹⁰

Az előbbi irányzat képviselője Ferdinand de Saussure. Elsőként ő volt az, aki nyomatékosította a nyelvet, mint sajátos jelrendszer mivoltát. Éppen ezen felismeréstől indítatva állította, hogy hiába van különbség *nyelv (langue)* és *beszéd (parole)* között, mivel a beszéd megnyilvánulásai pillanatnyiak és változóak, csakis nyelvi rendszeren belüli jelenségek érdemelhetnek tudományos vizsgálgatást. A szemiózis struktúrájában nála két összetevő szerepelt: a jelölő és a jelölt.¹¹

A *pragmatista szemiotika* megalapozója az amerikai filozófus és logikus, C. S. Peirce. Peirce szemiotikai modelljében a jel „*olyan helyettesítő, melynek valamely értelmező a tudatában van*”,¹² a jelfolyamatot pedig kiterjeszti arra a közegre is, amelyben igazából az működik. Egy adott jelfolyamat tehát szerinte három szereplőt feltételez („*hármass viszony*”).¹³ Ezek a jel, az interpretáns és a tárgy. A háromszereplős jelfolyamat folyamatosan továbbgenerálja önmagát, amelyben az újabb információk által további jelek születnek. A folyamat kulcsszereplője az *interpretáns*, vagyis a „*jel és a magyarázat együtt új jelet hoz létre, s mivel a magyarázat jel, újabb magyarázatot igényel, amely a már kibővített jellel együtt még terjedelmesebb jelet alkot.*”¹⁴

Peirce szemléletével kapcsolatban két dolog megfontolandó: egyrészt egy adott jelrendszerhez tartozó elemek *funkciói* mindig viszonylagosak, információtartalmuk mélysége és

⁹ Sztjepanov (1976) 7.

¹⁰ Jackson (1985) 14.

¹¹ Saussure (1967) 133.

¹² Peirce (1975) 27.

¹³ Uo.: „*A hármass viszonyban a lehetséges értelmező szükségképpen első tagja az ugyanerre a tárgyra vonatkozó és valamely lehetséges értelmezőt feltételező hármass viszonyoknak.*”

¹⁴ Uo. 24.

jelentőségük attól függően változik, hogy ki is az értelmező; másrészt, ha egy jelrendszer folyamatosan tovább bővül újabb jelekkel, akkor a szemiotika tisztán hármass felosztásáról sem beszélhetünk, hanem az egyes szemiotikai szférák tovább differenciálódhatnak alcsoportokra, de ugyanakkor részét is képezik más tulajdonságú jelrendszereknek.

Mit is kell tehát szem előtt tartani egy majdani elemzést tekintve?

Azt, hogy egy rendszer bár *meghatározott* jelekből építkezik, azok szerepe és természete, a *funkciók* kontextustól, tértől, időtől stb. függően módosulnak. Ezért is beszél Saussure a nyelvi jelek „*változhatatlanságáról és változandóságáról*”.¹⁵ Saussure érdeme egyébként, hogy nem állt meg a belső törvényszerűségeknél, csupán azok elsődlegességét hangsúlyozta, mert szerinte, amíg a nyelv belső működési mechanizmusát és struktúráját nem ismerjük meg teljes mértékben, addig a nyelv minden más területének vizsgálata instabil alapokon fog nyugodni, illuzórikus marad. A szemiotika feladatát is abban jelöli meg a *Bevezetés az általános nyelvészetbe* című művében, hogy a társadalom életén belül vizsgálja a jelek életét, de előbb ehhez azt kell ismerni, hogy „*milyen törvények igazgatják őket*”¹⁶.

A jog és nyelv fejlődésének korszakolását, továbbá a szemiotika csoportosítását tekintve végül megállapítható, hogy a különböző paradigmahatárok ellenére folyamatosság tapasztalható a fejlődésben. Ennek lesz példája az a folyamat, ahogy a jogi szemiotika kialakul, ugyanis a strukturalista modell vetett el olyan gondolatcsírákat, amelyek láncreakciószerű folyamatokat indítottak el a szemiotika alkalmazásának a kiterjesztésére. Ebben pedig az összekötő kulcsfogalom a *narrativitás elmélete*.

3. Jogi szemiotika

A történet kezdete az orosz formalista kutatásokra nyúlik vissza, pontosabban Vladimir Propp *A mese morfológiája* című művére. Propp a varázsmesék felépítésének igyekezett megtalálni a strukturális törvényszerűségeit. Szerinte ugyanis a szereplők funkciói képezik a varázsmesék állandó alapstruktúráit (a szöveg mélystruktúrája vagy fabula), és az ilyen alapösszetevőkre épülnek azok az elemek, amelyek biztosítják minden egyes mese különbözőségét és egyediségét¹⁷. A *narrativitás* lényege eszerint, hogy nemcsak a mondatok,

¹⁵ Saussure (1967) 101.

¹⁶ Uo. 33.

¹⁷ Propp (1975).

hanem a különféle történetek és elbeszélések is meghatározott szabályszerűségek mentén épülnek fel; ezekkel a belső szabályszerűségekkel foglalkozik a *narratív grammatika*, amely tehát minden egyes narráció csontvázának tekinthető.

Propp ezen elméletét Algirdas J. Greimas finomította tovább az 1966-ban megjelent *Sématique structurale* című művében. Greimas nem állt meg a Propp által felvázolt szövegstruktúra alapsémájánál,¹⁸ hanem megpróbált más szempontok és funkciók által is csoportosítani. Ily módon rendszerezi a szereplőfajtákat és azok visszatérő funkcióit oppozíciók és ekvivalenciák szerint. A végeredmény pedig egy kétszintű modell, mely szintagmatikus és a paradigmaticus szintből áll.

A *proppi* szintagmatikus rendszer végeredményben kissé általánosító szempontok mentén épült fel: a cselekmények és témák hasonlósága alapján száz népmesét mélyszerkezetileg harmincegyre redukált; Greimas ellenben ezen a szinten belül arra törekedett választ kapni, hogy ezek az ún. visszatérő témák mi alapján is mutatnak rokon jegyeket. Egy háromlépcsős eljárás műveletében állapította meg aztán ezek alapját: a célkitűzés (*contrat*), megvalósítás (*performance*) és értékelés (*non-performance*).¹⁹

E tények tükrében pedig a paradigmaticus szféra tekinthető az egyes szintagmatikus szinteken levő narratív alternatívák hálózatának. És a választás mindig a szituáció függvényében alakul.

Bernard Jackson a *greimasi narratológia* elvét terjeszti ki a jogi diskurzusra, mondván hogy azt nem kizárólagosan csak az irodalomtudományban lehet felhasználni.

Jackson végeredményben a jogi nyelv kettős jellegéből indul ki: mivel az speciális terminológiával rendelkezik, alapösszetevőiben mégis a természetes szókincsből táplálkozik, a jog és a jogi nyelv terén is kimutathatók azok a bizonyos mélystruktúrák.

Fontos viszont, hogy a jog területén feltárt alapstruktúrák semmi esetre sem illethetők a *jogi* jelzővel, mert ezzel teljes mértékben függetlenítenénk a természetes nyelvtől. A jogi diskurzus jogi mivolta sokkal inkább a felszínen mutatkozik meg, azáltal hogy kik is használják (*semiotic group*), milyen szituációban vagy milyen eszközök által. A greimasi megközelítéssel szemléltetve a jog esetében a narratív alternatívák hálózata sokkal inkább

¹⁸ Tehát ugyanúgy megkülönbözteti a mély- és a felszíni struktúrát; viszont megfontolásra érdemes megállapítása, hogy a „*nyelv nem jelrendszer, hanem jelentésstruktúrák együttese, melynek belső rendjét még meg kell vizsgálni.*” Greimas (1975) 221.

¹⁹ Németh (2006).

előzetesen meghatározott, mondhatni a választás lehetősége erőteljesebben korlátozott, mint bármely más diskurzus esetében.²⁰

E szemléletével pedig Jackson átlépett azon a képzeletbeli határon, amely a tisztán belső rendszerközpontú, strukturalista modellt a pragmatikus szemiotikától elválasztja. A jog tehát nem önmagában és önmagáért minősül jognak, hanem mert bizonyos joginak titulált ügyekben használjuk. Szerves része egy dinamikus és folyamatos jelenségnek, a kommunikációnak.

Jackson a narrativitásban vélte megtalálni a jogi jelenségek egységét és sajátos működési szisztémáját. A bírósági eljárásokat elemezve mutatott rá arra, hogy a bírák tevékenysége voltaképpen különféle (kitalált, hamis, valós) történetek szelektálásából áll. És ebben nyújt segítséget a narratív grammatika: mindenekelőtt a történetek *hihetősége* kerül a vizsgálat fókuszába (mely erősen kultúra és társadalom által determinált), majd a felek *narratív szerepe*. Ennek alapján lehetséges a hasonló jogi szerkezet ellenére két különböző narratív struktúra.²¹

Jackson szemiotikai elmélete bizonyítja tehát, hogy a jog és a nyelv rendszertani alapjai közösek, amely azonban külön a jogot tekintve azzal a felismeréssel is járt, hogy a jog igazából egy „*kettős szemiotikai rendszer*”,²² melyek tanulmányozása így nem állhat meg a tisztán háromtényezős szemiotikai modellnél.

²⁰ Ez a „szemiotikai kényszer”. Jackson (1985).

²¹ A jogi szemiotikáról eddig kifejtettek tekintetében Jackson (1985) és Németh (2006) munkáit vettem alapul.

²² Jackson (1985).

4. Egy absztrakt szemiotikai hipotézis

A jog fent felvázolt sajátosságára tekintettel a dán nyelvész, Louis Hjelmslev jeltani szemlélete érdemelhet pár szót. Hjelmslev célja egy olyan szemiotikai teória kidolgozása volt, amelynek csak egy részét teszi ki a nyelv elmélete. Ezt megvalósítandó az ő révén elindított glosszematikus irányzat²³ keretén belül próbálta megalkotni a deduktív rendszerek általános elméletét. Szerinte a nyelvtudománynak szakítania kell azzal a naiv felfogással, amely a dolgok összességeként szemléli a valóságot, és a tárgyak és a dolgok közötti viszonyok kutatására kell áttérnie.²⁴

Hjelmslev szemiotikai irányultsága alapvetően strukturalista, azonban gondolatai két ponton bírnak jelentőséggel. Egyrészt a jelrendszerek összefüggéseivel és hálózataival kapcsolatban, másrészt a jelrendszert alkotó egységek vonatkozásában. Erre tekintettel elsőként Hjelmslev *konnotatív* és *metaszemiotikai* teóriáját mutatom be, melyet a *jelek és figurák* ismertetése követ.

Ami a jogban a kettős szemiotikai rendszer problematikája, az a dán nyelvész terminológiájában az ún. „*jeltipológiai problémának*”²⁵ felel meg, hiszen általában csakis rendszerben érvényes jeleket kell tabulálnunk, és sohasem egyedieket. Ennek alapján különbséget is tesz a *konnotatív* és *metaszemiotikák* között. Tudni kell ehhez, hogy Hjelmslev-nél a jel kétoldalú entitás, amely tartalom- és kifejezés-szubsztanciából áll.²⁶ Kiindulópontja az a nem túl gyakori eset, amikor egy adott szemiotikai rendszer egyetlen síkja sem szemiotika. Ezt a jelenséget nevezi *denotatív szemiotikának*; ezen kívül viszont léteznek (és ezek vannak többségben!) olyan jelrendszerek is, amelyek kifejezéssíkja egy szemiotika, ill. olyan szemiotikák, amelyeknek a tartalomsíkja egy szemiotika. Az előbbi a *konnotatív*, az utóbbi pedig a *metaszemiotika*.²⁷

A dán nyelvész dilemmájának gyökere abban áll, hogy a nyelvészek szövegelemzéseikben milyen elvek segítségével képesek eldönteni, hogy ilyen ún. *denotatív szemiotikával* állnak-e szemben vagy sem. A válasz: egész egyszerűen nincs semmiféle elv, pusztán hallgatólagos

²³ A glosszematikus irányzatról bővebben ld. Uldall (1983) 623–657.

²⁴ Lásd erről bővebben Máté (1998) 71–83.

²⁵ Hjelmslev (1975) 188.

²⁶ Ez szerint a jel „Janus-arca”: a kifejezés *kifelé*, a tartalom viszont *befelé* irányul. Ennek szövegnyelvészeti vonatkozása, hogy Hjelmslev az elemzési szisztémáját is erre a modellre építi. Az elemzés első szakaszában tehát a szöveget „*fel kell osztani e két entitásra*.” Uo. 203–204.

²⁷ Uo. 205–209. és Hjelmslev (1983) 111–195.

feltevés van az egyedi szemiotika létére, mely feltevés célja egy egyszerű struktúra vagy modellvázlat kreálására irányult volna. Igen ám, de hamar kiviláglott azonban, hogy ez a gyakorlatban nem működőképes. Miért? Mert szinte minden szöveg „*olyan származékokat tartalmaz, amelyek különböző rendszerekre mennek vissza.*”²⁸ A különböző részek vagy származékok pedig annak köszönhetik létüket, hogy egy adott szöveg részei (de részeinek részei is) hat eltérő módon szerkeszthetők meg. Különböző *stílusformákban* (vers, próza stb.); *stílusokban* (pl.: alkotó vagy teljesen utánzó stílus vagy archaizáló, ami alkotó, de ugyanakkor utánzó is); *stílusértékekben* (magasabb vagy alacsonyabb (vulgáris), esetleg semleges); *idiómákban* (kifejezésmódok: egy közösség közös nyelve, különböző csoportok, foglalkozási ágak zsargonjai vagy regionális és nemzeti nyelvek stb.); *hangnemekben* és *közegekben* (beszéd, írás, kód).²⁹ A felvázolt elemek természetesen keverednek is egymással, viszont ezek a *hibridek* tekinthetők a speciálisnak is.³⁰

Hjelmslev jelelméleti elképzelése azonban további kérdéseket vet fel. A fent felvázolt csoportosítása első ránézésre nem hat igazán az újdonság erejével, hiszen az már tény mindenki számára, hogy minden beszéd vagy szöveg csakis az ilyen elemek keverékével kap sajátos létet, egyediséget stb. Másfelől viszont az már tovább gondolandó, hogy az elemek keveredése miként is idézi elő, hogy egy *adott* jelrendszer ezáltal több és egymástól esetleg jellegében eltérő szemiotikának adjon otthont.

Példával szemléltetve: ha valaki egy adott csoportban vagy kulturális közösségben írásba kezd, esetleg festésbe vagy bármely alkotó tevékenységbe, ahol *kulturálisan elfogadott* elemek variációja által próbál valami újat megfogalmazni, akkor egyfelől természetesen egy *új* jelrendszert hozott létre, másfelől viszont nem, mert igazából csak azokat az elemeket kombinálta, amelyek más formában, de a saját szemiotikai csoportjában már megvoltak.³¹

Tovább fonva a gondolat menetét (és Hjelmslev is valószínűleg hasonlóra gondolhatott) a különböző stílus- vagy hangnemrészekből szemezgetve egyáltalán nem maradunk egy behatárolt *szemiotikai csoport* keretein belül. Pusztán az innen- onnan átvett elemeket illesztgetjük kereteink követelményéhez. Összegezve: hiába van néhány területen igen erős *szemiotikai kényszer* (mint a jog esetében), az abban alkotgató ember (így a jogalkotó is!)

²⁸ Hjelmslev (1975) 206.

²⁹ Uo. 207.

³⁰ Pl.: a hivatalos stílus, amelyre jellemző az archaizáló stílus, a magas stílusérték, írásos és zsargon stb.

³¹ Némileg Hjelmslev teóriájával mutat hasonlóságot Saussure alábbi fejtegetése: „Az, hogy egy jel fogalmi jellegű, vagy hogy hanganyaga van, kevésbé fontos, mint az, hogy vannak körülötte más jelek.” Saussure (1967) 153.

önkéntelenül átlépi szemiotikai korlátainak határait. Ebből pedig az következik, hogy a stilisztikai eszközök és alakzatok által fel lehet tární az adott szövegbe bevitt elemek eredeti szemiotikai szülőföldjét.

Kérdés, és ezzel már Hjelmslev a rendszert kitevő egységekről vallott elképzeléséhez érkezünk, hogy ezek a szövegbe bevitt elemek mennyiben is minősülnek, tekinthetők-e egyáltalán önálló jeleknek.

Már volt szó róla, hogy Hjelmslevnél a jel kétdimenziós struktúrájú, vagyis *tartalom* és *kifejezés* szintjét lehet megkülönböztetni. Ellenben ha ezeket a szinteket külön-külön vizsgálat alá vetjük, már nem az önálló jelek, hanem az ún. *figurák* elemzésére kerül sor³². A *figurák* alkotják tehát véges számú egységeit a két szint formáinak. Nemcsak egy jelrendszer bontható fel tehát különböző összetevőkre (jel, jelölő, jelölt), hanem maga a jel is tovább bontható alegységeire, amelyek viszont már önmagukban nem rendelkeznek jeltermészettel. Ennek a felosztásnak a hatékonyságát pedig abban látta, hogy így egy rendszerben fellelhető számtalan egységet, vagyis a *jeleket*, véges számú alegységekké, tehát *figurákra* lehet redukálni.

Szövegtani oldaláról tekintve jeltermészeti sajátossága egészében csakis a szövegnek van, a szöveg rendszerén belül pedig a *figurák* közti kapcsolatok és viszonyok logikai hálózata figyelhető meg.³³

Mindezek alapján milyen viszonyban is beszélhetünk egy szöveg egységeinek a funkcionalitásáról?

Hjelmslev számára a funkció valamilyen függőség tagja, melyet a *funktív* terminussal illet. Nagyon lényeges, hogy a *funktívokon* belül különbséget tesz *állandó értékű* és *változó értékű* elem között. Az állandó értékű *funktív* jelenléte kötelező feltétele egy másik *funktív* létezésének, míg a változó értékű *funktív* nem tételez fel minden esetben egy másikat.³⁴

Ha a függőségi viszonyok pontos feltárássra kerülnek, megkaphatjuk egy adott szöveg logikai (vagy szemiotikai) hálózatát, amely nagyban megkönnyíti a különböző *figurák* rendszertani besorolását, tehát hogy melyik *jel* összetevői, továbbá hogy az így feltárt jelre milyen viszony tagjaként is tekintsünk, hogy annak *jelrendszertani* funkcionalitását helyesen tudjuk értelmezni és elemezni.

³² Hjelmslev (1953) és (1975) 193–195.

³³ Máté (1998) 78–80.

³⁴ Uo. 77.

A glosszematikus elmélet szerint tehát a nyelv egy szemiotikai rendszernek a speciális megnyilvánulása, mely nyelvfelfogásban két fő összetevő figyelhető meg: a szöveg és a rendszer (vagyis a szemiotikai hálózat). Csakis a szöveg rendelkezhet jeltermészeti sajátossággal, de annak helyes értelmezéséhez a jeleket kitevő *figurák* rendszertani besorolása szükséges. És bár önállóan a figurák nem funkcionálhatnak, a szöveg egészének a szerepkörét és sajátosságát az biztosíthatja, ahogy azok rendszertani, vagyis szemiotikai hálózatot alkotnak. Véges számú elemből tehát, vagyis a figurák rendszerének kombinációja által a céljának betöltéséhez szükséges végtelen számú jelek sokasága hozható létre.³⁵

Ha viszont ez igaz, akkor minden nyelvi megnyilvánulás egy közös szemiotikai hálózatra megy vissza, mely szemiotikai hálózat elrendeződésének jellege fogja biztosítani a szöveg egészének jeltermészetét. A rendszer létezése elengedhetetlen feltétele ugyanis a szöveg létezésének.

Hjelmslev elméletét azért éri kritika, mert a nyelvi rendszerről vallott felfogása túlságosan axiomatikus és logika által behatárolt. A jogra vetítve a problémát nem nehéz hasonlóságot találni teóriája és a jog-nyelv rendszertani rokonsága közt. Hiszen a jog is csak *a szöveg* által képes megnyilvánulni, és az a jog esetében is tovább bontható olyan szemiotikai hálózatra, melyen belül elhelyezkedő *figurák* egyedi mivoltukban egyáltalán nem minősíthetők *a jogi* jelzővel.

És milyen nyelvészeti módszertannal mutat analóg jegyeket?

A funkcionális stilisztikával, mely szerint egy szöveget kitevő különböző alakzatok szerepét sohasem egyedi mivoltukban elemezve ismerjük meg, hiszen azok funkcionalitása csakis függőségek és viszonyok belső szemiotikai hálózatának megalkotása révén létrejövő jelrendszer céljaihoz idomultan képesek megnyilvánulni.³⁶ A *hjelmslevi* tanítás ezt a következőképpen fejezi ki: „*a nyelv célját tekintve és a jelenség szintjén vizsgálva jelrendszer; belső szerkezetét, fölépítését, tehát szemiotikai lényegét tekintve pedig a figurák rendszere.*”³⁷

³⁵ Hjelmslevnél a nyelv tehát „... oly módon szervezett, hogy egy maroknyi figura segítségével és ezek újabb és újabb elrendezése révén a jelek egész légióját lehet fölépíteni. Ha a nyelv nem ilyen volna, akkor nem volna alkalmas eszköz feladata betöltésére.” Hjelmslevet idézi Máté (1998) 79.

³⁶ Lásd erről bővebben Gáspári (2003).

³⁷ Máté (1998) 79.

5. Stilisztika és szövegnyelvészet

A stilisztika és szövegnyelvészet viszonyát illetően sokáig nem volt egységes álláspont, jelenleg viszont az az álláspont az elterjedtebb, hogy a kettő feltételezi egymást, sőt, a modern szövegnyelvészet korábbi válfájának az ókori retorika és stilisztika tekintendő. Ebből következően a kettő lényegében „*ikertudomány*”.³⁸

Ennek oka, hogy a szövegtani kutatások a mind teljesebb eredményre törekcsenek elemzési módszereikben, így jelenleg már szövegnyelvészetről, mint mindazon „*tudományágak közös területéről*” szokás beszélni, amelyek „*a nyelv, a cselekvés, a jelentés, a megismerés és a társadalmi struktúrák kutatásában érdekeltek*.”³⁹

A szövegnyelvészet XX. századi fellendülése a főleg az irodalomtudományban elterjedt szubjektív, *impresszionista* műelemzésnek volt köszönhető; ezt kívánták egy olyan módszertannal felváltani, amely egy adott mű szövegszerkezetének pontos és tudományosan megalapozott leírására alkalmas.

Az a tudomány pedig, amely elméleti és módszertani alapot tudott kínálni ilyen irányú törekvéseinek, a szemiotika. A szemiotikának ugyanis a különféle jelek tanulmányozása által „*egynemű fogalmi rendszert, egységes vizsgálatot, módszertant*”⁴⁰ sikerült kreálnia az idők folyamán. Módszertana révén tehát képes elősegíteni a szövegtan azon igényét, hogy az eleget tegyen a tudományosság követelményeinek.

Ennek alapján beszélhetünk *szövegsemiotikáról*, mely hasonlóan a szemiotika hármas alapmodelljéhez, megkülönbözteti a szöveg szintaktikai, szemantikai és pragmatikai szintjét⁴¹. A szöveg belső összetartó ereje is csak ezek viszonylatában realizálódik, hiszen a szöveg jellemzői szintaktikai szinten a *konnexitás*, szemantikai szinten a *kohézió*, valamint a pragmatika szintjén a *koherencia*.⁴²

³⁸ Petőfi (1995) 217.

³⁹ Van Dijkre utal Péter (1992) 173.

⁴⁰ Szabó (1992) 200.

⁴¹ Petőfi (1994) 81.

⁴² A stilisztika a szövegnyelvészet kialakulásával nemcsak veszedelmes riválist, hanem fegyvertársat is kapott. Manapság már elképzelhetetlen egy adott mű stilisztikai elemzése anélkül, hogy figyelembe vennénk a szöveget fenntartó olyan nyelvi eszközöket, mint a szöveg konnexiójának, kohéziójának és koherenciájának az aspektusait. Kabán (1991) 67–72.

A szöveg rendszertani jellemzője kettős természetű: egyrészt egy külön, önmagában vett totalisztikus egységet alkot;⁴³ másrészt pedig benne integrálódnak egyes „*megelőző szintek sajátosságai*”⁴⁴ (Hjelmslev teóriája!). Egy zárt szövegegység tehát ki van téve a különféle társadalmi hagyományoknak, amely a szöveg szemantikai szintjén is nyitottságot feltételez. A *kohézió* ugyanis mindig kettős befolyás alatt áll: létezik egy bizonyos *összetartó* erő, amely csakis befelé irányul (*lineáris kohézió*), továbbá egy külsődleges hatás, amely folyamatos nyomást gyakorol a szöveg végső értelmezésére (kommunikációs folyamat vagy *globális kohézió*).⁴⁵

A nyelv mindezek alapján két oldalról közelíthető meg tudományos igénnyel: egyrészt, mint absztrakt rendszere az elemek hálózatának, másrészt, mint emberi cselekvés, azaz mint működő nyelv. A stilisztika vonzáskörzetébe főleg az előbbi tartozik,⁴⁶ míg a szövegnyelvészet egy adott mű rendszerének feltérképezése által vizsgálódásába azt a közeget is bevonja, amelyen belül a szöveg valamilyen hatást igyekszik kiváltani.⁴⁷ Bár mindkét területnek megvan tehát az irányadó módszertani elve, nevezetesen *globalitás* és a *részecskék rendszere*, számos nyelvészeti és műelemzési kísérlet tapasztalataiból kitűnik, hogy a kettő szükségszerűen feltételezi egymást.

Természetesen téves az a következtetés, hogy a stilisztika és a szövegnyelvészet egyidejű alkalmazása során az egyik netalán alárendelődne a másiknak. A kettő közül általában a stilisztikára szokás úgy tekinteni, mint amely természetéből kifolyólag beolvad a szövegnyelvészetbe a konkrét elemzés során. Ez azonban nem igaz, sőt, éppen a stilisztika segíthet a szöveg szerkezeti megformáltságának egyedi és különleges pontjaira irányítani a figyelmet.⁴⁸ Elsősorban tehát olyan jellemzőkre fókuszál, amelyek egy adott teljes szöveget megkülönböztetnek más verbális objektumoktól. Ennek vizsgálata viszont már a nyelv kérdésköréből a *stílus* problématerületéhez visz át.

⁴³ Molnár (1992) 161.

⁴⁴ A szöveg így „*társadalmi kötődésű hagyományokat tükröz*.” Lengyel (1992) 157.

⁴⁵ Szabó (1988).

⁴⁶ A stilisztikának e szerint a „*szöveggé, a szövegkomplexummá válás stíluseszközeit kell föltárnia, kizárólag a mondattól a szövegkomplexumig vezető út stílárius vonatkozásaira kell fegyelmét irányítania*.” Nagy (1981) 69.

⁴⁷ A szövegnyelvészet feladata pedig, hogy a szöveg három szintjén végighaladva, azaz hogy a morféimáktól (mikroszint) a mondatokig (középszint), illetve a szöveg egészéig (makroszint) vezető úton feltárja a szöveg elemeit és ott kimutassa azok funkcióját. Petőfi – Vass (1992) 177–193.

⁴⁸ Szabó (1988).

Következésképpen stilisztika és szövegnyelvészet szükségszerű egymásrataltságának hasznos következménye lehet, hogy „új és produktív stíluselméletnek lehet a forrása”.⁴⁹

Mi is azonban a *stílus*?

A stílus fogalmát nem könnyű megragadni.⁵⁰ Ennek oka, hogy a különféle nyelvészeti iskolák és a nyelvtudomány fejlődésének egyes szakaszain is más-más nyelvi (vagy nemcsak nyelvi) tulajdonságokat helyeztek előtérbe a stílus definiálásakor.⁵¹ Egyesek így szövegtani aspektusból próbálták meghatározni: a stílus a „szövegalkotás módozata”, „szövegszervező erő” vagy „szövegvariáció”;⁵² mások szerint a nyelvi közlést kifejező többlettartam, melyet háromféle módon lehet generálni. Ezek a *válogatás*, *elrendezés* és *eltérés*, melyek mentén olyan elméletek láttak napvilágot, mint általános rendező elv, normáktól való eltérés, felszíni szerkezet, viszonyfogalom és még sorolhatnánk.⁵³

A fent említett számtalan elmélet közül a téma szempontjából talán a legidevágóbb az ún. *eltéréselemélet*.⁵⁴ Ezen elmélet lényegében a költői nyelv vizsgálata kapcsán született meg, mondván hogy az mind szerkezetében, mind nyelvhasználatában eltér a köznapi nyelvtől, tehát *deviáns* (*écart*, *deviation*).⁵⁵

Felmerülhet azonban a kérdés, ha a költői nyelv a köznyelvtől eltérően stilisztikailag kifinomultabban megszerkesztett, akkor mi is a helyzet a jogi szövegek megformáltsága és nyelvhasználatának tekintetében?

A nyelvi szépség matematikája című művében Solomon Marcus is eltérésként értékeli a költői nyelvet, de ami érdekes, viszonyítási alapnak nem a köznyelvet teszi meg, ami nála az intuitív alap, hanem a tudományos nyelvet. Elméletének kiindulópontja ugyanis, hogy az emberi létnek két alapvető módozata különböztethető meg: a „*racionalis*” és „*emocionalis*” aspektus.⁵⁶ Az első értelemszerűen a tudományos nyelv által tud realizálódni, míg a második a költői nyelv által. És bár mindkettőnél eltérő a követelmény a nyelvi érték hordozás

⁴⁹ Szabó (1992) 205.

⁵⁰ „A stílus szó története, onnantól kezdve, hogy a latin világ hajnalán megjelenik, egészen a mai stilisztikáig és esztétikáig, nem mondható egységesnek... ezt az írásmódot az évszázadok során különféle módon és különféle hangsúlyokkal értelmezték.” Eco (2004) 239.

⁵¹ Erről bővebben Gáspári (1998) 35–38.

⁵² Roland Harwegre utal Máté (1998) 250.

⁵³ Lásd erről bővebben Gáspári (1998) és Szabó (1988).

⁵⁴ A generatív nyelvészet ezt úgy fejezi ki, hogy a stílus „*eltérés a társadalmilag érvényes nyelvtani szabályszerűségtől*.” Gáspári (1998) 36.

⁵⁵ Ezt az álláspontot képviselte a XX. századi stilisztika megalapozója, Charles Bally, továbbá az orosz formalisták is. Máté (1998) 250.

⁵⁶ Uo. 29–30.

tekintetében, mégis, stilisztikai megszerkesztettségük komplexitásában azonos szinten szerepelnek. A tudományos nyelvet tehát „*nagyfokú tömörség*”, a költői nyelvet pedig „*szuggesztív sűrítettség*” jellemzi, mely által mindkettő „*az emberi nyelv két legsűrítettebb és legszélsőségesebb változatának*” minősíthető.⁵⁷

Mindebből logikailag az következne, hogy a tudományos nyelv, így a jogi nyelv is, mind jelrendszertanilag, mind formai megszerkesztettségben rokon a költői nyelvvel. Ami különbség, az a felszínen, *a stílus* által mutatkozik meg. Viszont „*a stílus lényege, mibenléte, funkciójában ragadható meg.*”⁵⁸

A dolgozat elején már említettem azt a feltételezést, hogy vannak olyan funkciók minden szöveg vonatkozásában, amelyek társadalmilag elvárhatóak a szóban forgó verbális megnyilatkozástól. Ezeket neveztem az ún. elsődleges funkcióknak, amelyek lényegében az adott közlési egység identitását határozzák meg. A természetes nyelv csatornáit, és így funkcióit ellenben többretegűek, esetleg összekötő elemként is szerepelhetnek más szemiotikai rendszerekkel. Az a terület tehát, amely csakis a nyelv által tud kifejeződni és hatni a világban, tehát a jog, szükségszerű mélyszerkezetbeli viszonyban kell, hogy legyen más csatornákkal is, amelyek természetesen így hatnak rá, és összességében meghatározzák a jog *egészének* a mivoltát.

A nyelv ezen összekötő tulajdonságát az orosz szemiotikus, Jurij Sz. Sztjepanov a következőképpen fejezi ki *stílusról* adott definíciójában: „*A nyelv stílárís kifejezőeszközeinek összessége tehát egy bővebb jelrendszer kifejezési síkját alkotja, mely a nyelvre alapozódik, de tartalmi síkja az egyéni, kollektív és nemzet, pszichikum és kultúra implicit szintjében gyökerezik.*”⁵⁹

A fent említett társadalmi elvárhatóság azzal lehet összefüggésben, hogy a történelem folyamán számos konvenció, minta alakult ki, amelyeket a stílus mibenlétéről szóló tanulmányokban a „*kognitív keret*” vagy „*forogatókönyv*” kifejezéssel illetnek.⁶⁰

Az *Alakzat és jelentés* című művében utal Pethő József erre a stílusbeli jelenségre. Összekapcsolva a stilisztika és szövegnyelvészeti módszertanát beszél az „*értelemszerkezet*”⁶¹

⁵⁷ Marcus (1977) 191–232.

⁵⁸ Máté (1998) 252.

⁵⁹ Tehát a „*jelhasználát nem tudatos, implicit szintjét*” a stilisztika tanulmányozza. Sztjepanov (1976) 123. és 126.

⁶⁰ Bencze (1995) 28.

⁶¹ A szövegek létrehozásakor irányadó tudatalatti vagy „*mentális*” modell. Pethő (2011) 17.

beazonosításáról, mint a szövegnyelvészet egyik elengedhetetlen szegmenséről. A szerző stílusdefiníciója is több részegységből áll, mely definíció kulcsszereplői nem csak a kognitív minta (mely lényegében tudatalatti aspektus), hanem, amit az adott szöveg *tudatosan* közölni akar; továbbá ami ebből a befogadók értelmezésében lecsapódik.⁶² Egy szöveg hatékony elemzését, és így funkcióinak széleskörű felvázolását mindezek alapján az *alakzatok*⁶³ vizsgálata által tartja lehetségesnek. *Eltéréselméleti* vonatkozása teóriájának, hogy nála az alakzatok megválasztása által történik meg az eltérés a semleges nyelvi kategóriáktól. Ez lényegében a szoros értelemben vett stílus.

A szövegalkotás folyamatában tehát az alakzatok kiválasztása részben determinált („*értelemszerkezet*” és más jelrendszer hatása), részben determináló jellegű, tehát részt vesz a befogadás irányításában, mely célját szem előtt tartva üggyöntő, hogy kellőképpen ki tudja fejezni *egyediségét* (elsődleges funkció).

Konklúzió: a stílusvizsgálat, tehát az alakzatok szerepének megértése kettős irányultságot feltételez. Egyrészt a szöveg belső struktúráját kell szem előtt tartani („*milyen feltételek megléte esetében válik egy nyelvi megoldás... leírhatóvá, azaz alakzattá.*”⁶⁴), másrészt a feltárt alakzatok miként is működnek az adott kommunikációs viszonyok közepette.

Ez természetesen lépcsőzetes eljárást feltételez, egy szöveget mindenképpen szintekre kell tagolni és feltárni a köztük esetlegesen fennálló hierarchikus szempontokat. Az alakzatok tanulmányozására csak ezek után kerülhet sor.

⁶² „A stílus így a nyelvi horizontok összjátékában jön létre a mindenkori nyelvi interakció során, amelynek a szöveg csak egyik, igaz megvalósító összetevője, a többi pedig pragmatikai tényező.” Uo. 17.

⁶³ „Kognitív műveletekkel keletkező és kognitív műveleteket létrehozó irányító struktúra.” Uo. 47.

⁶⁴ Uo. 45.

II. Elemzés

Az elemzés folyamatában az eredmény minőségét illetően is fontos, hogy mind a stilsztika, mind a szövegnyelvészet és szemiotika módszertani elve ne hierarchikus viszonyban álljanak, hanem hogy a kettő kiegészítse egymást.

Egy adott szöveg elemzése két viszonyítási alap mentén haladhat. Egyrészt a mű belső szemiotikai-logikai rendszerének részeire bontása; másrészt a szövegre úgy tekintve, mint ami csupán egy eleme a szemiotikák rendszerének. Az előbbi a mű strukturális leírását tűzi ki célul, ellenben az utóbbi *jelviszonyként* fogja fel a szövegnek titulált *verbális objektumot*.⁶⁵ Mindkét viszonyítási szempont tehát más és más részaspektusokat emel ki, és más-más eszközöket kíván. Hangsúlyozandó viszont, hogy egy mű globális leírása csakis úgy valósulhat meg, ha e fentebb bemutatott két elemzési elv együttműködése megvalósul. Az egyik kiemelése által ugyanis az elemzés zsákutcába torkollhat: az első figyelembe vétele nélkül egy alapvetően impresszionista és spekulatív hangvétellű elemzési eredmény születne, míg a második szerepének háttérbe szorulása által csupán egy minden befolyástól mentes mű merev, belső hálózatát sikerülne rekonstruálni.

Ennek következtében tarom fontosnak egy olyan elemzési szisztéma kidolgozását, amely megpróbálja úgy alkalmazni a kettőt, hogy azok saját módszertani határaikon ne léphessenek túl, viszont azt is úgy, hogy a végkövetkeztetések kidolgozása, tehát a mű teljes leírása ezek korrelációjában valósuljon meg. Természetesen ez nem úgy értendő, hogy az elemzés során a strukturalista és pragmatista módszerszellemiség teljesen függetleníthetőnek egymástól. Ez egy ilyen irányultságú elemzés tekintetében gyakorlatilag kivitelezhetetlen, hiszen a strukturalista elv felhasználása által megkapott eredmény az alapja a pragmatista indíttatású vizsgálódásoknak. Mindössze arról van szó, hogy nem mindegy mely elemzési szinten kerül sor a kapott strukturalista eredmény további vizsgálatához.

A következő ugyanis a feltételezésem: mivel egy szöveg valamennyi elemzés tárgyává tehető szintje felosztható belső és külső dimenzióira,⁶⁶ a belső dimenzióinak feltárásának teljes véghezvitelét akadályozná, ha minden egyes szinten egyúttal külső természete vagy szerepe is részletezésre kerülne. Ezen okból (a módszertani *elv* szempontjából) az elemzés két részre oszlik:

⁶⁵ Berszán (1995) 207.

⁶⁶ Erről bővebben lásd: Szabó (1988); Vass (1990) 106.; Petőfi – Vass (1992) 185.

1. A szöveg belső törvényszerűségeinek a feltárására. Ez lényegében a szoros értelemben vett *tisztán nyelvészeti* elemzés.
2. A szöveg külső dimenzióinak tanulmányozása, amely az elemzés első szintjén elért eredményekkel dolgozik.

Ez a kettős bontás mindazonáltal inkább tájékozódási útmutató, mindkettőn belül további szintek és alszintek különböztethetők meg.

1. A szöveg belső aspektusai (szövegnyelvészet)

Egy szöveg belső összefüggésrendszerének mélyebb feltárása előtt elengedhetetlen annak megtalálása, hogy a mű megalkotója milyen grammatikai elemek felhasználása által is kívánta kifejezésre juttatni a szöveggel való szándékát. A szövegnyelvészet ezt a „határjellegű”⁶⁷ vizsgálandó szférát titulálja *szövegszervező elvnek*.⁶⁸

Lényegét tekintve két vonatkozásban is jelentős: egyrészt ennek figyelembe vételével, illetve ehhez igazodva jön létre maga a szöveg; másrészt ez az első olyan szövegjelenség, amely a befogadó számára a szöveggel való interakció során nyomban feltűnik.

Ha egy elemzés tehát a mű kisebb-nagyobb részegységeit egymással összefüggésben próbálja vizsgálni, mindezt a szöveg, mint zárt egész függvényében, akkor legelső lépésként a globalitás megragadására kell törekednie. A globalitás beazonosítása mindezek után viszonyítási alap (az elemzés kezdeti szakaszában), ugyanis ami a szöveg egészére, az úgy annak különféle részterületeire is érvényes (főként a grammatika elrendeződés vonatkozásában). Egy olyan szövegszint, amelyre majd a későbbiekben (stílus vizsgálata) vissza kell térni.

Ami érdekesség, hogy nagyfokú szövegalkotó felől mutató tudatos megszerkesztettség ellenére funkciója alapján „*nem a szövegalkotás, hanem a szövegbefogadás szférájába tartozik*”.⁶⁹

A szövegszervező elv, vagy más nevén globális kohézió könnyen összetéveszthető vagy csak a stílussal vagy pusztán a grammatikai elrendeződéssel. Olvasatomban a kettő által jön ugyan

⁶⁷ „... a mű belső formai egysége mellett az alkotás külső funkcióját is betölti, mert érintkezve azzal a kultúrával, amelyből ismérveinek java része fakad, a kor esztétikáját és értékrendjét is képviseli.” Gáspári (1998) 94.

⁶⁸ Szabó (1988) 99–105. és (1995) 147.

⁶⁹ Szabó (1995) 147.

létre, mégis szerencsésebb ezt az elvet grammatikai megszerkesztettségként értékelni. Ennek oka a következő: tekintve a befogadó benyomásának az adott műről az ezen a szinten való kialakulását, szükséges, hogy a szövegalkotó mintegy irányítsa, befolyásolja az érintett olvasó értelmezésének az irányát. Igaz tehát, hogy a mű szerkezeti vázát kitevő belső összefüggések és lineáris összekapcsoltság eredménye az alkotó válogató, szelektáló és elrendező eljárásából fakad (amely stílusalkotó tényező ugyan), azonban a befolyásolás okán nem kis tudatosságot feltételez az alkotó részéről.⁷⁰

A stílus mibenlétének tárgyalásakor már kifejtésre került, hogy a stílus pontos vizsgálata az alakzatok valamennyi kontextusában valósulhat csak meg eredményesen, továbbá hogy egyes stílusgeneráló alakzatok nem is tudatosan kerülnek alkalmazásra, vagyis vannak az alkotóra is önkéntelenül ható determináló tényezők („értelemszerkezet” jelenség). Hiba tehát szövegszervező elv és stílus közé egyenlőségjelet tenni, azon túlmenően is, hogy értelmetlen vállalkozás lenne a szöveget részeire bontani és külső aspektusaiból is megvizsgálni, ha a stílus és ez által a szöveg funkciói már eleve adottnak és meghatározhatónak bizonyulna ezen a szinten.

Mindezen ismeretek fényében a *globális kohézió* megmutatja a szöveg kompozíciójának és szerkesztettségének sajátosságait, mely műben a „*kompozíció a tartalom elrendeződése, a tartalom pedig a kívánt stílusát is meghatározza.*”⁷¹

Szövegszervező elv lehet *ellentét*, *fokozás*, esetleg *párhuzam*⁷², viszont az *Alaptörvény* szövegtipológiai specialitása, hogy itt nem a szöveg globális megformáltsága hat kompozicionális elrendeződésére, tehát a szintaktikai és részben szemantikai elemek egymáshoz való viszonya, felépítésük összefüggései (és ezáltal a stílus is) nem az egészből a szakaszokig, részecskékig irányultság mentén alakul, hanem egy adott szakasz, méghozzá az Alaptörvény preambuluma jórészt eszmei, ideológiai értékek által megszabott szövegstruktúrájából. (A későbbiekben ezt a preambulom strukturális megszerkesztettségének az elemzésekor fejtem ki.)

Ebből következik, hogy bár a preambulom „különálló” rész, a szöveg funkcionalitásának tanulmányozásakor a viszonyítási alapot a preambulom elemzése által kapott eredménynek kell képeznie.

⁷⁰ A szöveg tanulmányozása itt Gáspári László szerint már több vonatkozásban is a retorika vonzáskörzetébe tartozó feladat, vö. Gáspári (1998) 95.

⁷¹ Uo.

⁷² Szabó (1988) 100.

Egy komplex elemzésben, amely különféle egységek vizsgálatának eljárásából tevődik össze, óhatatlan, hogy ne kerüljön alkalmazásra bizonyos eltérésekkel az eddigiekben elért szövegnyelvészeti módszertanok valamelyike.

Az Alaptörvény szemantikai hálójának leírása ugyanis Petőfi S. János strukturalista elemzési módszerének részbeni alapulvételével fog történni⁷³. A következő tényezők indokolják ennek alkalmazását: egyrészt a nyelvi műalkotások jelrendszertani elemzését nyújtja, hiszen Petőfi szerint „*egy műalkotás olyan jel, amelynek jelölője maga is jel, azaz egy nyelvi közlemény*”. Elemzési módszertana tehát számol a kettős szemiotikai rendszer jelenségével; egy olyan rendszer pedig, amely egy másik önálló jelrendszer elemeiből építkezik különböző „*másodlagos struktúrák*” hordozója is lesz.⁷⁴ A struktúrák feltárása és viszonyaik felismerése (hierarchikus és lineáris strukturáltság) majd a kulcs a konkrét szövegstruktúra leírása szempontjából.

Másrészt a műalkotásokon belül is különbséget tesz *kötöttebb* és *kevésbé kötött* nyelvi műalkotás között. Kötöttebb formán a verses jellegű műalkotások értendők, tehát amire a nagyobb szerkesztési precizitás, bizonyos ismétlődő elemek, formák jelenléte a jellemző.

A jogi szövegekre a fent ismertetett mindkét elemzési szférába vont tulajdonság igaz.

Mindezek mellett éppen e módszer Alaptörvényre való rávetítésének praktikus okai is vannak. A teljes jogi szöveg összes grammatikai viszonyának leírása ugyanis kimerítené a dolgozat kereteit, szükségesnek mutatkozott tehát egy olyan elemzési keret átdolgozása/felhasználása, amely képes megfelelni olyan formai követelményeknek, hogy közben a szöveg tartalmi, szemantikai oldala nem sérül. Petőfinél egy adott elemzendő vers „*szűkebb értelemben vett szöveggént*” kerül tanulmányozásra, amely már maga is egy komponens, ezen belül különböztetve meg különböző alkomponenseket⁷⁵ és két jelkomponenst,⁷⁶ amelyek tovább

⁷³ Petőfi (1991).

⁷⁴ „*Ha a nyelvi műalkotást, mint jelet jelölőjének különféle aspektusaiból vizsgáljuk, megkapjuk a lehetséges struktúrafajtákat.*” Petőfi (1991) 18.

⁷⁵ Ezek: eufonetikai és ritmikai alkomponens (a nyelv-zenei komponensen belül), továbbá szintaktikai és szemantikai alkomponens (a nyelvi komponensen belül).

⁷⁶ Nyelvi és nyelvi-zenei jelkomponensek, ezeknek hierarchikus és lineáris strukturáltságuk szerves egysége adja meg a mű vázát. A *hierarchikus strukturáltság* vizsgálásakor a kompozíció- és közlésegységek rétegét kell beazonosítani, a *lineáris strukturáltság* pedig a különféle visszatérések és parallelizmusok jellegét próbálja meghatározni.

bonthatók egészen a közlésegységekig. Egy tartalmilag összefüggő verbális objektumról van tehát szó, amelyen belül a különféle részegységeket *egy struktúra*⁷⁷ köti össze.

Az Alaptörvény vizsgálatával kapcsolatban olyan problémák merültek fel, hogy bár mint minden szöveget egy struktúra köti össze, de a különböző részegységei között tartalmilag jelentős eltérések vannak. Ez mentén is szokás öt részre osztani, és erre tekintettel került némileg módosításra az eredeti elemzési modell.

Ennek megfelelően nem kerül sor az Alaptörvényen belül található mind az öt „*szűkebb értelemben vett szöveg*” elemzésére, Petőfi módszere ugyanis verses formában megírt verbális objektumokra vonatkozik.

Elemzési eljárásának jelen dolgozatban való alkalmazását a Nemzeti hitvallás mind formai, mind tartalmi-eszmei sajátossága legitimálja, vagyis hogy a preambulum lineáris és hierarchikus felépítésének vizsgálata által rekonstruált szövegszervező elv (globális kohézió) menyiben determináló jellegű a tisztán normatív részek vonatkozásában.

Ez az elemzés tehát inkább kísérleti jellegű, mely megmutatja a szövegnyelvészet helyét (és esetleges hiányosságait) a jogi szövegek esetében. A könnyebb érthetőség kedvéért nem a teljes elemzést mutatom be, hanem annak csupán a dolgozat szempontjából lényeges mozzanatait foglalom össze.

2. A Nemzeti hitvallás strukturális jellemzőinek feltérképezése szövegnyelvészeti alapon

A hierarchikus strukturáltság a nyelvi komponens esetében: négy kompozícióegység különíthető el, melyben az első közlésegység a dicső múlt felelevenítését kifejező, továbbá a jövő számára is továbbnyújtandó értékekről szóló közlésegységek láncolata; a második az egyetemes értékek halmaza; a harmadik az idegen hatalmak által megszállt ország jog- és értékrendjének a teljes elutasítása; végül pedig a szellemi reformra irányuló nemzeti fogadalomtétel.

Ezen nyelvi komponens lineáris megszerkesztettségének az egyedisége, hogy a mű váza tulajdonképpen egy időbeli tengely mentén épül fel, amely az egyes kompozícióegységek

⁷⁷ „Összetartozó jelenségek alkotta egész”, mely rendszeren belül minden elem függvénye a másinak. Petőfi (1991) 21–22.

tartalmát önti kifejeződési keretükbe. Természetesen felfedezhetők a szövegben kompozíciós kitérések. A dicső múltat megtestesítő kompozíció után következő jelen idejű állomány az univerzális értékek kifejezője. Szemantikai szerepe ennek már áthajlik a retorika tartományába, nevezetesen a megfelelő áthajlási készség elősegítése a befogadó számára. Olyan retorikai és stilisztikai eszközök biztosítják ezt, mint az anaforák alakzatának felhasználása az egyes közlésegségek elején („*Valljuk*”), melyeknek ritmikai szerepe által is könnyebben megvalósul a befogadói értelmezésirányítás.

Periodikus visszatérések figyelhetők meg a parallelizmusok jellegét illetően. Két, egymástól távol eső közlésegség ugyanis egymás transzformált visszatéréseinek tekintendők. Mindkettő funkciója a tartalmi áthajlás biztosítása. Az első esetben-mint már említettem- a dicső múltból a „*zsarnoki uralom*” szemantikai atmoszférájába visz át, míg a második esetben a „*zsarnoki uralomból*” a jövőre irányuló szellemi megújulás tartományába.

Ritmikailag a szöveg öt kompozícióegységre oszlik, melyek az anaforahalmazok és fokozásegségek mentén vannak elkülönülve (pl.: „*Elismerjük*”, „*Vállaljuk*”, „*Hisszük*”, „*Tiszteljük*”). A nyelv-zenei komponens⁷⁸ sajátossága, hogy a Nemzeti hitvallásban is kimutatható, amely egyébként a költészettel szemben elvárt kritérium, vagyis hogy az egyes közlésegségek szótagszáma azonos. Jelen esetben ez az első és az utolsó nyelv-zenei közlésegség esetén figyelhető meg: mindkettő első tagmondata egymás variánsai, a szótagszám mind a két esetben kilenc („*Mi, a magyar nemzet tagjai*”- „*Mi, Magyarország polgárai*”).

Összességében tehát egy sor olyan strukturális egyedisége van a preambulumnak, amely jogi szövegekre nem jellemző, de mely sajátossága hatással lehet az Alaptörvény normatív részeire is.

A nyelvi komponensben levő variáns pár formai szinten biztosítja eltérő jellegét a törvény többi részétől; a nyelv-zenei komponensben található variáns pár pedig eufonetikailag utal a szövegrész szépirodalmi művekkel való rokonságára.

Egy közlésegség pedig mindezekon túlmenően konkrétan is kifejezi a Nemzeti hitvallás globális, szövegszervező szerepét („*Alaptörvényünk jogrendünk alapja, szövetség a múlt, a*

⁷⁸ A nyelv-zenei komponensben elsősorban azt kell vizsgálni, hogy az egyes magán- és mássalhangzók, szótagszámok azonossága vagy különbözősége, a halmazások, illetve a különféle ismétlődő elemek ritmikussága miként is járul hozzá a szöveg jóhangzásához. Természetesen ezt a jelenséget költői műalkotásoknál lehet árnyaltabban vizsgálni, hiszen a szöveg esztétikai hatásához járul hozzá, azonban- mint majd látni fogjuk- jogi szövegek esetében is lehet relevanciája.

jelen és a jövő magyarjai között. *Élő keret, amely kifejezi a nemzet akaratát, azt a formát, amelyben élni szeretnénk.*”). Ez az egység egyrészt reflektál a preambulum időtengely mentén való felépítésére, másrészt keretes szerkezetű megformáltságával utal az Alaptörvény, mint „*élő keret*” és „*forma*” tulajdonságára. Miként a Nemzeti hitvallás él a reddíció (keretes szerkezet) alakzatával, úgy maga az Alaptörvény összességében is egy ilyen szerkezetű komponens („*Isten, áldd meg a magyart!*” – „*Legyen béke, szabadság és egyetértés*”).⁷⁹

Az Alaptörvény többi részében a nyelvi és nyelv- zenei komponensnek a jogi szövegekre jellemző egészséges differenciája mutatkozik meg. Az is igaz viszont, hogy a szépirodalmi alkotásokkal ellentétben a törvény, mint eltérő műfaj esetében a nyelvi- és nyelv-zenei komponens kompozícióbeli eltérése nem minden esetben feltételezi azt, hogy kettő struktúrája ezáltal ne lenne más szempontból azonos. Az azonosság feltétele így nem is formai (esztétikai célzattal), hanem tartalmi dimenziók függvénye. Vagyis: a nyelv-zenei elrendeződés mennyiben tud hozzájárulni a normatív tartalom nyomatékosításának, a meggyőzésnek.

A parallelizmus szerepét sok esetben a fokozás alakzata képviseli, ez figyelhető meg az Alapvetésben („*kiegyensúlyozott, átlátható és fenntartható*” költségvetési gazdálkodás, továbbá a „*béke és a biztonság megteremtése és megőrzése, valamint az emberiség fenntartható fejlődése*”). A lineáris strukturáltság megszerkesztettségére utal pl. a fokozatos horizontális kiterjeszkedés szintén az Alapvetésben. Mivel a szemantikai kötőerő az értékek védelme és azok megőrzése a jövő nemzedékének, ennek megfelelően a szemantikai kiterjeszkedés iránya a kis egységből, tehát a házasság és a család intézményéből egészen a nemzetközi kapcsolatokig bezáróan halad.

Ritmikai-eufonetikai szempontból egyes szavak anafora általi ismétlődése a törvény elsődleges funkcióját hivatott hangsúlyozni. Viszont egy versszak szerkezetével mutat hasonlóságot, hogy számos nyelvi komponens tartalmi váltakozása igazodik a nyelv-zenei komponens ritmikát és jóhangzást biztosító szerkezeti felépítéséhez.⁸⁰

⁷⁹ Nemzeti hitvallás, mint szövegszervező elv funkciójával mutat hasonlóságot Fekete Balázs megállapítása, aki a preambulum szövegközi dimenzióit vizsgálva mutatott rá, hogy az nem más, mint az „*alkotmányszöveg paratextusa*”. „... *paratextusnak tekinthető minden olyan szöveg, mely egy adott műnek- valamilyen módon- szövegkörnyezetet teremt.*” „*E szemszögből tekintve a preambulumra egyértelmű, hogy az az alkotmányszöveg paratextusa. Azaz olyan szöveg (töredék), mely önmagában nem áll(hat) meg, hanem csak az alkotmánnyal összeolvasva nyerhet jelentést, mivel ahhoz kapcsolódik.*” Fekete (2013) 184–185.

⁸⁰ Pl.: R) cikk: „(1) Az Alaptörvény Magyarország jogrendszerének alapja. (2) Az Alaptörvény és a jogszabályok mindenre kötelezőek. (3) Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni.”

3. Strukturalista stilisztika

A funkcionalista indíttatású stilisztikai elemzésre ténylegesen rátérve először is annak tisztázása szükséges, hogy miért is kell egy szöveg stílustani minősítéséhez elemeinek belső stiláris értékeinek a rekonstruálása. Ennek vázlatos bemutatása a további elemzési szakaszok folyamatának a megértésében is segítséget fog nyújtani.

Miként a tisztán szövegnyelvészeti elemzés is számol a belső és külső kontextusok eltérő követelményrendszerében, úgy ahhoz, hogy egy átfogó stilisztikai végkövetkeztetést tudjunk levonni, az adott szöveget ún. lépcsőzetes eljárás által kell megragadni. Az ok a következőkben rejlik: ha a kiindulópont azonnal a stiláris elemek funkcionalista elemzésével valósulna meg, potenciálisan nagyobb lenne az elemzés zsákutcába kerülésének az esélye. A funkcionalitás lényege éppen abban áll, hogy a szövegre, mint viszonyfüggő verbális objektumra tekintünk. Amíg tehát nem értjük meg, hogy milyen viszonyrendszerből (szemiotikai eredet) származik, nem lenne kizárt, hogy a műhez annak elsőfokú funkciója által indított elvárások felől közelítenénk. Az eredmény ez esetben nem lenne más, mint egyes, már ismert tények megismétlése, igaz, kerülő úton.

Mindezek alapján, hogy az alakzatok egy jelviszony szerves tagjaiként kerüljenek tanulmányozásra, első lépésként az Alaptörvény minden befolyástól mentes, *statikus* állapotának törvényszerűségeit célszerű feltárni.

Az a stilisztikai ág, melynek fókuszpontja a szöveg belső alkotóelemeire irányul, tárgya tehát a stiláris értékű nyelvi elemek szelektálása, *a stilisztikai minősítés*.⁸¹ Ezen első ága a stilisztikai elemzésnek abban bizonyul hathatós segítségnek, hogy részlelhajlás nélkül tudunk közelíteni egyes vizsgálandó mű alakzataihoz. Ez tehát a szöveg értékítélet-mentes darabokra szedése. Már Petőfi S. János generatív szövegelméleti modelljében is megjelenik egy két részre bontott eljárás: van a *szétbontás (dekompozíció)* és a *szintézis*, vagy *újraalkotás (rekompozíció)*.⁸² Szövegnyelvészeti oldaláról tekintve fontos, hogy a kettő között meglegyen a megfelelő mértékű összefüggés, vagyis hogy a két eljárás által kapott eredmények reflektáljanak is egymásra.

⁸¹ Más kifejezéssel *strukturális stilisztika* vagy *stílusértékek rendszerének kialakítása*. Szabó (1988) 78.

⁸² Petőfi (1971) 262. és 268.

Hogy hogyan is ragadható meg ez a *statikus* állapot?

Nagyon egyszerűen, azáltal hogy függetlenítjük azt a kommunikációs közegetől, jelrendszertani szempontból tehát semlegesítjük (mint egy olyan elemhalmaz, amely még a külsődleges jelrendszerek elvárásait nem vette fel). Ez a függetlenítés azonban nem abszolút, ugyanis az olyan formális stílusalakító tényezőkre, mint a kiválasztás, az elrendezés stb. nagyon is hatnak a megelőző (tartalmilag hasonló) jelrendszerek berögzült normái. Ez pedig már szoros kapcsolódást mutat az *értelemszerkezetként* felfogott stílussal.

A strukturális elemzés által nyert eredmények felhasználása által tehát árnyaltabban lehet vizsgálni az alakzatok funkcionista dimenzióit, továbbá a kétféle eredmény összehasonlítása (a szöveg a statikus és dinamikus állapota közti kapcsolat) által esetleg más vonatkozásból is megvilágítás tehető a mű stílustipológiájára, illetve annak tulajdonképpen szerepére a társadalmi, politikai kontextusban.

Mindezek függvényében a *stilisztikai minősítés* egy módszertani alap, az itt kapott eredmények továbbfűzése következtében kerülhet sor az Alaptörvény olyan külső aspektusú tulajdonságainak a vizsgálatára, mint: 1. Narrativitás és szemiotikai eredet; 2. Mélystruktúra; 3. Stílustipológia.

A következőkben azt részletezzük, hogy a stilisztikai minősítés mely pontokon is mutat összefüggést a fent felsorolt területekkel.

1. Greimas textológiájában a szöveget szintagmatikus szerveződése irányából igyekezett megragadni. Gyakorlatilag a különböző elbeszélésszövegek közti közös nevezők feltárása képezte célját kutatásainak, melynek eredményeképpen a mű belső tényezőinek (a „*mikrouniverzum*”) az összessége volt a váza „*aktanciális modelljének*”. Ezt a modellt a „szóéval azonos nagyságrendű” hat *actant*, vagyis jelentéstényező alkotja.⁸³ Ezen hat elvont elem aztán a szöveg dinamikus állapotában, tehát a tényleges kommunikációs kontextus követelményrendszeréhez idomultan konkretizálódnak *acteur*-ként, vagyis a szövegek szereplőiként. Ennek megfelelően tekintendők a „közös nevezők” a szöveg mélyszerkezeti kategóriáinak.

A tárgyalt téma szempontjából ez azért bír jelentőséggel, mert bár (elvont) jelentéstani tényezők, megragadhatóságuk nem igényli, illetve, mint külön elemeket nem

⁸³ Ezek: az alany (*sujet*), a tárgy (*objet*), a cselekvés elindítója (*destinateur*), a cselekvés címzettje (*destinataire*), a segítő (*adjuvant*) és az akadályozó (*opposant*). Szabó (1988).

determinálja a tágabb értelemben vett szövegjelentés. Olyan szókonstrukciókból épülnek fel, amelyeknek egyenkénti vizsgálata (talán) már túlmutat egy adott jelrendszer keretein.⁸⁴

Greimas aktanciális modellje tehát azonképpen hozható analóg kapcsolatba az elbeszélésszövegektől eltérő egészen más szövegekkel (azon túl, hogy pragmatikailag a jog is egy sajátos diskurzus), mert minden egyes szövegfajta él a természetének megfelelő elvont figuraállománnyal. Ezáltal Hjelmslev glosszematikus nyelvelméleti koncepciójának létjogosultsága is vizsgálható (elsőként) strukturálisan, hiszen egy adott mű mélystrukturális elemeinek dekódolása által már valamiképpen fogalmat alkothatunk annak szemiotikai eredetéről is.

2. Egy mű kétfajta szintje közül, vagyis az immanens szint és a felszíni (látható) szint közül a *stilisztikai minősítés* tárgyköre az előbbire fog esni. Sok esetben csak a felszíni szerkezetet tekintik relevanciával rendelkező stílusalakító tényezőnek,⁸⁵ ami nem is meglepő, tekintve hogy ott indulnak el a befogadást és minősítést alakító folyamatok; azonban feltételezendő, hogy egy mű *teljes* funkciójának vonzáskörzetét nem lehet csupán erre a szövegszféra leredukálni.

A felszíni szerkezet ugyanis a mű *szövegjelentésének* is tekinthető.⁸⁶ Ez annyit jelent, hogy az alakzatok funkcionalista vizsgálatánál a támpont, vagyis az alakzatok idomuló készségének a forrása a szöveg tartalmi egészéből fakad. Azonban, miként a szövegegész determináló hatással van saját, „önálló” egységeire, azonképpen az egyes szavak jelentése is determináló jellegű magára a szövegre. A kettő között tehát egy sajátos korrelatív viszony fedezhető fel.⁸⁷ Ez a viszony pedig mind a szöveg jelentésére,⁸⁸ mind stílusára hatással van.

A mélystruktúra és a felszíni szint (vagy átvitt értelemben: *szójelentés* és *szövegjelentés*) közti kölcsönhatás a generatív szövegelmélet terminológiájában a „*függőleges irányú kiterjedésnek*” felel meg. A felszíni szerkezet stíláriis sajátosságai, egyedisége tehát a mélyszerkezet elemeinek transzformálódott változata.⁸⁹

⁸⁴ Szabó utal Greimas (1966) modelljére. (1988) 126–127.

⁸⁵ Van Dijk szerint azért, mert a különböző stílustények csak a felszíni szerkezeten tudnak konkretizálódni. Van Dijk (1972).

⁸⁶ Szabó (1988) 82–85.

⁸⁷ Weinrich (1966).

⁸⁸ „*Jelentésárnyalatok*” számos változata generálódik a „*szavak lexikológiai pólusa és a szövegben realizálódó közlési szándék pólusa közötti különbség*” miatt. Szabó (1988) 83.

⁸⁹ „*a szöveg mélyszerkezetétől a transzformációkon át a felszíni szerkezetig tart*” a függőleges irányú szövegjelentés. Uo. 87.

3. Stílustipológia alkotásának vizsgálati terepe mindezek figyelembevételével a szöveg *statikus* (mélyszerkezeti sajátosság) és *dinamikus* (felszíni sajátosság) közti alakulások, eltérések mikéntjének és miértjének a megválaszolása.

Összefüggenek ezzel olyan nyelvészeti meglátások is, miszerint a stilisztika feladata az, hogy tanulmányozza a „*rendszerszerű kölcsönös kapcsolatokat*” a belső nyelvi és a külső, kontextusbeli variációk között.⁹⁰

A strukturalista stilisztika tárgya tehát a szelektálás a szöveget felépítő elemek között, és a kapott természetű alakzatok arányából valamiféle stilisztikai képet nyújtson a mű mélystruktúráisan értendő stílári sajátosságaira vonatkozóan.

Egy mű stílári értékű részecskéi mindezek függvényében két szempont mentén kerülhetnek elkülönítésre, melyben a vonatkoztatási alapot a mondat szintű egységek képezik. A minősítés eljárásának első szakasza (a) a különféle bekezdések, közlésformák, tehát a mondatnál nagyobb szintű egységek szelektálása lesz, míg a második fázis (b) a mondat szintű vagy annál kisebb egységek (szótani, hangtani, vagyis a szó szoros értelemben vett alakzat) kiválogatásáról fog szólni.

A minősítés előbbi szakaszát alkotó egységek lényegében a szöveg hierarchikus bázisának a csomópontjai; az utóbbi fázis alakzatai pedig főként a szöveg linearitásának a kulcsfigurái.

Az Alaptörvény esetében viszont az elemzés fő tárgya ugyancsak a Nemzeti hitvallás lesz.

Mi indokolja ezt a kivételezést?

Egyrészt már kimutatásra került, hogy a Nemzeti hitvallás eltérő műfaji jellege ellenére is szoros tartozéka (fő tartalmi összetartó ereje) az Alaptörvény többi részének, tehát annak szemantikai és pragmatikai értelmezése során, mint *szövegszervező elv*re kell rá tekinteni.

Másrészt az stilisztikai statisztika részletes bemutatása nélkül is nyilvánvaló, hogy az Alaptörvény legtöbb nem tisztán jogi jellegű alakzata itt összpontosul, melynek folytán nyilvánul meg, hogy „*erőteljesen irodalmias szövegtípus*”,⁹¹ mely számottevően megnehezíti alkotmányos normaszöveggént való olvasását. Ezt bizonyítja hosszúsága más

⁹⁰ Hasan (1975) 52.

⁹¹ Horkay Hörcher (2012) 301.

preambulumokhoz képest, tradicionális és történelmi utalásrendszere, továbbá erősen patetikus hangvétele.⁹²

A Nemzeti hitvallás alakzatainak konnotációrendszere tehát eltérő mélystruktúrát, és egyúttal eltérő szemiotikai eredetet feltételez. Tulajdonképpen mélystruktúra és elvárásrendszer szoros összefüggése fejeződik ki a Nemzeti hitvallás szerepét ért számos kritikában.

Cím, bevezető mottó, diakronikus tagoltság, keretes szerkezet (*reddíció*), továbbá számtalan hasonlat és metafora utal a Nemzeti Hitvallás szemiotikai eredetére, nevezetesen a XIX. századi klasszicista és romantika jegyében fogant nemzeti költészetre. Ezen belül is a *Himnusz* és a *Szózat* tartalmi-szerkezeti jegyeivel mutat rokonságot. Mindezek mellett explicit módon is megjelenik a Hitvallás szövegében a szemiotikai eredetre való utalás azzal, hogy jelrendszertani elődjét a „*történeti alkotmányunk vívmányai*” kifejezéssel illeti, amely kifejezésen az ősi magyar szokásjogot összefoglaló, Werbőczy *Hármaskönyvét* érti, tudatosan kizárva ezzel az alkotmányos (és szemiotikai) folytonosságból az Alaptörvényt ténylegesen megelőző 1949. évi kommunista alkotmányt (mint „*zsarnoki uralom*” alapját).

Ami szemiotikai sajátossága az Alaptörvénynek, hogy bár a Nemzeti hitvalláson keresztül tudatosan igazodik a szemiotikai eredet szabta követelményekhez (hiszen az Alaptörvény többi részét is „*az ősi alkotmány ma is relevánsnak tűnő elemeivel*” összhangban kell értelmezni), azonban a konkrét normatív szöveg is feltételezi a maga szemantikai vonzaskörzetének megfelelő szemiotikai eredetet, illetve elvárásrendszert. Ez pedig azt jelenti, hogy a jogalkotó nem tudatosan bár, de hogy igazodjék a jogi szövegekkel szemben támasztott normákhoz, szükségszerűen (és akaratlanul) olyan stiláris elemeket is felhasznál, amelyek akár az 1949. évi alkotmányban is fellelhetők.

Látható tehát, hogy az Alaptörvény szövegén belül két, egymástól eltérő tulajdonságú szemiotikai bázis alkotta elemek irányítják a befogadói elvárásrendszert, de magát a befogadói értelmezést is.

A fent kifejtettek alapján kérdésként fogalmazódhat meg, hogy *mennyiben* valósult meg egyáltalán a kommunista alkotmánynak az alkotmányos tradícióból való kizárása? Továbbá (nem elfelejtve, hogy a Hitvallás szövegszervező elvként nem csak tartalmi, hanem formális módon is hatással van az Alaptörvény egészére) *milyen arányban* van jelen a Hitvallás

⁹² Horkay Hörcher Ferenc szerint a Nemzeti Hitvallás eltérő értelmezést igényel: „*Eltérő értelmezési stratégiát követel meg, mint az Alaptörvény többi része, s így automatikus (tehát a műfaji sajátosságokra vak) felhasználása az alkotmány értelmezése során bizonyosan elhibázott lesz.*” Horkay Hörcher (2012) 294.

irodalmi jellege a konkrét normaszövegben, vagyis hogy a Hitvallás szemiotikai bázisa utal-e más, jogi szövegektől eltérő műfajú szövegekre.

E kérdések megválaszolásában olyan nyelvészeti koncepciók lesznek segítségül hívva, mint a metaforaelmélet vagy az intertextualitás által fellelhető mélystrukturális azonosságok kimutatása a korábbi alkotmányokkal.

Mindezek részletes kifejtése előtt nézzünk azonban pár példát a preambulumban fellelhető olyan alakzatokra, melyek elsősorban irodalmi szövegekre jellemzőek, mely egyben a Nemzeti hitvallás szoros értelemben vett stilisztikai minősítése lesz:

Metafora

*„Ígérjük, hogy megőrizzük az **elmúlt évszázad viharai**ban részekre szakadt nemzetünk **szellemi és lelki egységét**.”*

*„Alaptörvényünk jogrendünk alapja, **szövetség** a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között. **Élő keret**, amely kifejezi a nemzet akaratát, azt a **formát**, amelyben élni szeretnénk.”*

Melléknévi metafora

*„Nem ismerjük el az 1949. évi kommunista alkotmányt, mert egy **zsarnoki uralom** alapja volt...”*

*„... **szilárd alapokra** helyezte a magyar államot.”*

Hasonlat

*„Valljuk, hogy a közösség erejének és minden emberbecsületének alapja **a munka, az emberi szellem teljesítménye**.”*

Anafora (előismétlés)

*„**Valljuk, hogy** az emberi lét alapja az emberi méltóság.*

***Valljuk, hogy** az egyéni szabadság csak másokkal együttműködve bontakozhat ki.*

***Valljuk, hogy** együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet, összetartozásunk alapvető értékei a **hűség, a hit és a szeretet**.” (összességében hétszeres előfordulás)*

Perifrázis (körülírás)⁹³ és azon belül eufemizmus

„*Valljuk, hogy a huszadik század erkölcsi megrendüléséhez vezető évtizedei után múlhatatlanul szükségünk van a lelki és szellemi megújulásra.*”

Deviza (‘jelige, jelmondat, jelszó’)⁹⁴

„*Isten, áldd meg a magyart!*”

A cím, mint alakzat (deviza)

A cím jeltani és stilisztikai jelentőségét sokáig alábecsülték a szövegtani kutatásokban; teljes értékű státuszát csak az utóbbi évtizedek nyelvészeti vizsgálódások horizontjainak szélesedése következtében sikerült elnyernie, melynek köszönhetően mára már önálló ‘cím kutatásokról’ is beszélhetünk.⁹⁵

Önmagában a címnek két funkciója van: egy *metatextuális* és egy *tartalmi* funkció. A metatextualitás fő szerepe, hogy általa a mű *egyedi* jelleget tudjon felölteni, a tartalmi funkció pedig azt jelenti, hogy a cím, mint sűrített vagy egyszerű reprezentációként *előreutal* a mű sokrétű és tágabban kifejtett reprezentációs rendszerére.

A Nemzeti hitvallás műfajtipológiájának felállítása érdekében indult ki Horkay Hörcher Ferenc a cím értelmezéséből.⁹⁶ Szerinte a cím jelentése közvetlen befolyással bír a Hitvallás nyelvezetére és hangvételére egyrészt, másrészt jelentése közvetetten viszonyul a konkrét normaszöveghez.⁹⁷

A Nemzeti hitvallás kifejezésből tehát a ‘*hitvallás*’ szó jelentése két részből tevődik össze. Ezek a hit kifejezése és a „*vallás tanításainak tézisszerű összefoglalása*”. Elsősorban ezen kifejezés, továbbá az Istenre való utalás okán is éri az a kritika az Alaptörvény egészét, hogy ezzel tulajdonképpen nem vesz tudomást, semmibe veszi az állammal szemben támasztott semlegesség alkotmányos elvét. Ami az ilyen jellegű kritikák fogyatékosága, hogy nem veszik figyelembe (tehát rosszul értelmezik) a *hitvallást* kiegészítő *nemzeti* jelző szerepét. A

⁹³ Lényege, hogy egy olyan kifejezést, amely egy szóval megnevezhető, több szóval fogalmazza meg. Egy adott dolgot, személyt, tulajdonságot vagy eseményt tehát nem a nevének nevezi, hanem „*egy vagy több szembeötlő vonása alapján más szavakkal érzékelteti.*” Szathmári (2008) 455.

⁹⁴ Feladata a szövegben történő előreutalás; a szövegalkotó lényegében tömören előrejelzi a műben bekövetkező fontos eseményt, vagy (mint az Alaptörvény esetében) a lényegi, eszmei mondanivalót, értelmezési alapot. Ez általában egy mű vagy fejezet elején álló idézet, de a cím is betöltheti ezt a funkciót. Pethő (2011) 74.

⁹⁵ Lásd erről bővebben: Pethő (2011).

⁹⁶ „... *stiláris regiszterét is a címmel kapcsolatos megfontolások fényében kell olvasni.*” Horkay Hörcher (2012) 293.

⁹⁷ Értelmezése által lehet pontosan besorolni a szöveg „*jogi-irodalmi műfaját*”. Uo. 288.

szó hagyományos értelmében vett vallásosság ugyanis fogalmilag és jeltani szempontból is kizárt, a *nemzeti* ugyanis szűkíti a *hitvallás* egyébként egyetemes konnotációjú jelentéstani vonzaskörzetét, tehát relatívvá téve megfosztja a vallásosságot univerzalitásától a nép keretei közé szorítva azt. A jelentés végeredménye pedig immár „*politikai hittételek összefoglalásának*” tekinthető, amelyet „*egy nemzet politikai vallásában gyakorol*”.⁹⁸

A *metatextualitás* szempontjából a *Nemzeti Hitvallás* jellemző jegyei mindenképpen ütköznek a preambulumokkal szemben támasztott általános követelményekkel; stiláris vonásai által és a cím jelentése következtében is tehát elmondható róla, hogy inkább igazodik a szépirodalmi művek egyediségi követelményéhez, mint egyéb preambulumokhoz vagy jogi szövegekhez.⁹⁹

Ami a szűkebb értelemben vett *tartalmi* funkciót illeti, erre konkrét utalás történik az Alapvetés R) cikk 3. bekezdésében: „*Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti Hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni.*”

4. Statika és a dinamika között: metaforaértelmezés és rejtett szövegvilágok

A Nemzeti Hitvallás stilisztikai minősítésénél már látható volt, hogy az Alaptörvény többi részének tisztán stilisztikai minősítése nem végezhető el olyan elsősorban formai ismérvekre korlátozódó szisztémával, mint a strukturális stilisztika. A majdani kérdés természetesen jogos lehet, nevezetesen nem kerül-e az egész stilisztikai minősítésnek titulált nyelvészeti koncepció jelentősége önellentmondásban majd az esetleges *felszínesen* más irányultságú és más elemekre fókuszáló nyelvészeti módszertannal. A válasz természetesen nem. Az elemzési menet következő lépése ugyanis kapocs lesz a voltaképpeni funkcionális stilisztikához egyfelől; másfelől viszont a strukturális stilisztika grammatikai nézőpontú módszercentruma által egy ún. intertextuális visszatekintésnek is szemtanúi lehetünk. Ez tulajdonképpen nem más, mint szemiotika és funkcionális stilisztika ütközési pontja, az a hely az elemzési eljárásban, ahol a kapott eredmény fog segíteni az elemzés soron következő lépcsőfokán történő eligazodásban.

⁹⁸ Horkay Hörcher (2012) 289.

⁹⁹ „*e szöveg jobban hasonlít a nemzeti költészet klasszikusaihoz, mint más alkotmányok preambulumaihoz.*” Horkay Hörcher (2012) 294.

Leegyszerűsítve, azért kell ezt a köztes, de némiképp jelentős fázist beiktatni jelen dolgozat keretei közé, ugyanis az Alaptörvény preambuluma és a többi, normatív része közötti korrelativitás csak *funkciójában* ragadható meg. A két szövegrész közti funkció alapja pedig valamiféle eszmei iránymutató mind a jogszabályok értelmezéséhez, mind a társadalomban való létezéshez. A közvetlenül ráutalt eszmei tartalmat, avagy világképet pedig nyilván csak úgy tudták explicit kifejezni a szöveg megalkotói, hogy felhasználták a minta stílusának jellegzetességeit, szerkesztési módját stb. ráigazítva a jelen valósághoz. Ezzel azonban vigyázni kell! Természetesen, mindenki számára egyértelmű, hogy a Nemzeti hitvallás szemiotikai eredetbázisa a XIX. századi nemzeti költészet, azon belül is *Kölcsey Himnusza*. Az már viszont szemiotikailag is érdekesebb, hogy annak is meg van a maga eredetközpontja, miáltal a preambulum olyan csatornákat mozgósíthat, amellyel (akarva-akaratlan) közvetett kapcsolat létesül egy másik szemiotikai bázissal, annak eszmeiségével együtt.

Megfontolásra érdemes tehát, hogy az Alaptörvény preambulumának megalkotásánál valóban akarták-e azt az eszmei mondanivalót belehelyezni;¹⁰⁰ továbbá, hogy az abban megfogalmazott elvek valóban korrelatív viszonyban állnak-e a normatív rész megfogalmazásával (ezen utóbbi viszont már a politika világába¹⁰¹ tartozó kérdés is, ellenben részben elvezethet a szemiotikai hierarchia [nyelv vs. jog] problémaköréhez).

A statikus és dinamikus elemek közti áthidalást a *metaforaértelmezés* jelenti, kiterjesztve ezt a konkrét metaforán kívül álló, de ahhoz összetettségében hasonló más alakzatokra és szóképekre is.

E teória tehát két irányból reflektál a dolgozatban eddig leírtakra: szemiotikai eredet (Hjelmslev elmélete), melyből az intertextualitás (stilisztikai kontextus) tárgyköre is következik.

Mielőtt ezek metaforaelmélettel való összefüggésének vázlatos bemutatására térnénk, illő tisztázni, hogy mely felvetések is legitimálják tisztán nyelvészetileg ennek alkalmazását.

¹⁰⁰ Hiszen a „költői kép szükségképpen meghaladja a költői szándékot.” Fónagy (1999) 164.

¹⁰¹ „... milyen ideológiai kívánalmak felelnek meg ezeknek az esztétikai követelményeknek?” Uo. 221.

5. „... minden metafora egy-egy kis mese...”¹⁰²

A jelrendszerként felfogott nyelvnek két szintje különböztethető meg: a mélystruktúra és a felszíni struktúra.¹⁰³ Jelentőségüket mutatja, hogy- mint már utalás történt rá- a köztük levő viszony rekonstruálása által kapott eredmény segíthet a mű igazi stílusát, ezáltal tényleges funkcionalitását megérteni.

Ebből kiindulva a metafora főként azért is vált az ilyen vizsgálódások tárgyává, mert a szókapcsolatok-és kifejezések között rögzültek olyan állandósult jelentések, amelyek még akkor is a kifejezés mélyén rejtőznek, ha esetleg maga az adott kifejezés (felszíni értelemben) a körülmények és kontextus változása folytán már nem egészen ugyanazt jelenti,¹⁰⁴ mint eredetileg. Szóképek és alakzatok tehát a nyelvben kifejeződő világismeretnek kategoriális és asszociációs aspektusait integrálják magukba. Kognitív jelenségek, amelyek viszont determinál a szociális keret.

E nyelvi kategóriák differenciáltságát tanúsítja, hogy nem mindig volt általános elfogadott ez az álláspont, annak ellenére, hogy már az ókorban utaltak egyetemes voltára a nyelvhasználatban.¹⁰⁵

Eredetét és értékét tekintve is két táborra oszlottak szét a vélemények. Az előbbit illetően, hogy eltérés-e a nyelvi normától vagy általános érvényű nyelvi szabály; utóbbit tekintve pedig, hogy félrevezetés vagy valamilyen filozófiai igazság sajátos kifejezése.¹⁰⁶

Ezek bővebb kifejtését mellőzve, az elemzést tekintve nagyobb horderővel bír a szókép, avagy nyelvi kép és az alakzat közti különbségtevés indokának a kifejtése. Ez részben annak megindokolását is előrevetíti, hogy a Nemzeti hitvallás és Alaptörvény többi része közti viszony tekintetében miért is lesz primátusa a komplex szóképek vizsgálatának, míg a konkrét

¹⁰² Vicóra utal Bencze (1996) 276.

¹⁰³ És ez nem a modern nyelvtudomány felfedezése. Egy mű formai komponensében már az ókorban megkülönböztették az ún. *belső* és *külső* formát. Arisztotelész „*eidosz en té pszükhé*”-nek (megvalósulásra törekvő eszme az emberi lélekben) titulálta a belső szisztéma fogalmának ősforrását. Kemény (2002) 162.

¹⁰⁴ Erre utalnak olyan felfogások, hogy önmagában a nyelv is metaforának minősül, vagy hogy az nem más, mint „*elhalványult metaforák szótára*”. Jean Paul-t idézi Bencze (1996) 276.

¹⁰⁵ „...*paene iam quidquid loquimur figura est...*”, vagyis: „*majdnem minden, amit mondunk képes beszéd*”

(Quintilianus: *Institutio oratoria*. IX. III. 1). Idézi Bencze uo.

¹⁰⁶ Locke szerint: „*A látvány, a hasonlóság, következésképpen a metafora is félrevezető, tökéletes csalás.*” Mint filozófiai igazság kifejezésének eszköze pedig a neoplatonista Porphüriosz tanaira vezethető vissza. Ezt fedezte fel aztán a XX. századi mélylélektan, mondván, hogy a tudattalan igazságok is allegorikus, szimbolikus mesékben tudtak csak felszabadulni. Uo. 273.

összehasonlítás során elsősorban az alakzatok választásának és elrendeződésének a mikéntjére lesz fektetve a hangsúly.

Kiindulópont a különböző „szimmetriaviszonyok” nyelvhasználat általi generálódása. Az egyes nyelvi kategóriák felhasználása által ugyanis önkéntelenül is létrejön egy ún. szemiotikai rokonság vagy hasonlóság két vagy több rendszer között. A hasonlóság megítélésének lehetőségénél ugyanakkor elegendő az elem kétszeri előfordulása.¹⁰⁷

Mindezek alapján a fizikai felismerés szintjén is jelentkezhet ez a viszony az alakzatokban (tehát inkább nyelvi-, szintaktikai műveleteket feltételeznek), ellenben a szóképeknél ez csak kognitív szinten tud megnyilvánulni.¹⁰⁸

A nyelvi kép, mint szemiotikai rendszerek közti átjáró mikéntjét kiválóan ragadja meg az alábbi definíció: A szókép „*olyan kijelentés vagy arra visszavezethető szókapcsolat, amely különböző valóságsíkokhoz tartozó és emiatt egymáshoz képest szemiotikailag inhomogén nyelvi elemeket hoz egymással többé-kevésbé szoros szintaktikai összeköttetésbe és ezzel együtt újfajta jelentésviszonyba.*”¹⁰⁹

A szókép (és részben alakzatok) kognitív volta azonban olyan dinamikus viszonyt tételez fel az egyes elemek¹¹⁰ és az azokat hordozó rendszerek között, amelyek összessége megkívánja a létrejötté és körülményei figyelembevételét, vagyis folyamatként való tanulmányozását.

A metaforakutatásban két jelentősebb elmélet született e vonatkozásban. A klasszikus Lakoff–Turner-i kognitív metaforaelmélet és az azt továbbfejlesztő „*blendingelmélet*” („*Blending Theory*”).¹¹¹

A kognitív metaforaelmélet esetében az egyes metaforák jelentése két tartomány közti interakció során képződik. Ezek a forrás-, és céltartomány, melyben az első konkrétabb, fizikai szférához közelebb álló fogalmakat jelenti, hogy aztán a céltartomány absztraktabb definíciói könnyebben kifejezhetővé válják.¹¹²

¹⁰⁷ Szimmetriaviszonyok jelennek meg, hiszen a „*hasonlóság mozzanata feltételezi valami ugyanolyannak legalább kétszeri meglétét.*” Uo. 245.

¹⁰⁸ Szemiotikailag ezt nevezik „*diagrammatikus*” és „*kognitív ikonicitásnak*”. Uo.

¹⁰⁹ Kemény (2002) 41.

¹¹⁰ Egyesek szerint ugyanis önmagában a metafora is viszonyrendszer, amelyet dinamizmus jellemez. Bencze (1996) 279.

¹¹¹ Pethő (2011).

¹¹² Eszerint a metafora nem tanulmányozható a szinkrón-diakrón szembenállás figyelembevétele nélkül. Az eredeti és átvitt jelentés közti viszony feltárása egyben azon motívumok megtalálása, amelyek a szövegalkotót inspirálták. Bencze (1996) 284.

Az ezt továbbfinomító „*Blending Theory*” érdeme viszont, hogy számol nemcsak az ún. kifejezést megvalósító elemekkel, hanem magát a kontextust is bevonja vizsgálódásba, az interpretálás idejét és annak társadalmi közegét. Eszerint négy tartomány közti dinamikus viszony hat egymásra egy-egy kifejezés jelentésénél: a generikus, megfeleltető tér; két bemeneti tér, melyek az előbbi teória forrás-, és céltartományának felelnek meg; továbbá az elegyítés tere. Az elegyítés tere tekinthető ilyenképpen a funkcionális stilisztika egyik központjának, hiszen a két bemeneti térhez tartozó szemiotikai elemek, eszmék hatnak kölcsönösen egymásra, melynek az eredménye egy olyan „*mentális tér*” lesz, ahol a jelentés nem fog egyik vagy másik dominanciája függvényében módosulni.¹¹³

Stilisztikai jelentősége, hogy ennek eredményeképpen határozottabban körvonalazható stílustipológia nyerhető ki a szövegből.¹¹⁴

A stilisztikai minősítésből való kiindulópontot pedig az indokolja, hogy ezzel egyenlőségjel tehető a tisztán grammatikai és a már pragmatikai dimenziókat is magába foglaló funkcionális vagy kognitív stilisztika közé. Gáspári László is utalt arra a csapdára, amikor a túlzott kognitív szempontok háttérbe szorítják a strukturalista stilisztikát. Szerinte a metafora nem interpretálható teljesen a „*grammatikai struktúra jellemzőinek megadása*” nélkül, ugyanakkor a metafora ezzel egyidejűleg a nyelv funkcionalitását is biztosító elem.¹¹⁵

¹¹³ Pethő (2011) 145.

¹¹⁴ „... alighanem a metafora szintje az, amelyen a kutató a leginkább feltárhatja a stílust, mint részek és egész, sajátos és általános egységét.” Kemény (2002) 34.

¹¹⁵ A stilisztika tehát funkcionális grammatikai is, „*benne esztétikai értéktoposzok és funkcionáló grammatikai alakzatformák.*” Gáspári (2001) 81.

Összegzés

A dolgozat a jogi nyelv sajátosságát és értelmezési lehetőségeit próbálta megragadni, a jogot, mint jelrendszerek *egy* szemiotikai rendszereként felfogva, és elsősorban a stilisztikai módszerek és elméletek által megközelítve. Pár példát mutatok be annak bizonyítására, hogy egyes értelmezési eljárások – más-más viszonyítási alap függvényében – milyen következtetéseket vonnak le egy adott jogi verbális objektumról. Ez egyben annak bizonyítékául is szolgál, hogy a jogértelmezői gyakorlatban még nem egészen alakult ki a szöveg szemiotika-kultúrszemiotikai beágyazottságának és annak tisztán stilisztikai-szövegnyelvészeti vonatkozásának arányos figyelembevétele. Pontosítva, hogy a kettő lényegében feltételezi egymást.

A Nemzeti hitvallásnak az Alaptörvény normatív részéhez való viszonyáról van szó. Az már kiderült, hogy eltérő műfaji jellege és stilisztikai megszerkesztettsége ellenére igenis szoros tartozéka és a főszövegre hatást gyakorló eleme az Alaptörvénynek. Kérdés viszont, hogy *milyen* hatással bír a normatív részre? Mint szintén normatív értékelendő szövegrész vagy pedig egy értékatalógus, melynek egyes irodalmi jellegű alakzatait nem kell és nem is lehet szó szerint venni a főszöveggel való viszonyításnál. Az eltérő viszonyítási alapok figyelembevétele pedig azért sem nélkülözhető, mert ezek befolyásolják az Alaptörvény alkotmányos és jogállami követelményeknek való megfelelésének a minősítését.

Az eltérő viszonyítási alapok hatásának az ismertetésénél két szerző teóriája lesz párhuzamba állítva egymással. A döntő különbség elméleteik között, hogy az egyik szerint a Nemzeti hitvallás egy olyan szövegtípus, amely „*allegorikusan és retorikusan*” fejt ki hatását;¹¹⁶ ellenben a másik elmélet képviselője, Majtényi Balázs szerint a preambulumban használt kifejezések szó szerinti értelmezése a normatív rész keretei között megghiúsítja a jogállami elvárásoknak való megfelelést.¹¹⁷

Ezen elméleti különbözőség oka pedig abban rejlik, hogy Horkay Hörcher Ferenc elsődlegesen a korábbi szemiotikai rendszerek által továbbhagyományozódott értékeknek az összefoglalásaként tekint a preambulumra,¹¹⁸ míg Majtényi szerint a preambulumban használt

¹¹⁶ Horkay Hörcher (2012) 294.

¹¹⁷ Lásd erről bővebben Majtényi (2014) 77–96.

¹¹⁸ Szerinte olyan társadalomkép van az Alaptörvény mögött, amely a nagy európai hagyományára tekint vissza a társadalmi-politikai gondolkodásnak. Ez a hagyomány magába sűríti az antikvitást, a kereszténységet, de a felvilágosult humanizmust is. Horkay Hörcher (2012) 309.

'nemzet' fogalom a politikai közösség identitásának a kifejeződése, mely által ebből a konkrét normatív részben „*jogosultságok és jogkorlátozások*” származhatnak.¹¹⁹

Majtényi ezt a nacionalizmus megjelenésével magyarázza, mely eltérítette a helyes útról a demokratikus államok fejlődését.¹²⁰ Horkay Hörcher pedig bár nyomatékosítja a túlzott „*nacionalisztikusra hangolt alkotmányos program*” veszélyességét, jelentősnek tartja azt a momentumot, hogy a „*patrióta szál mellett*” az „*európai és a regionális agendát*” is hangsúlyosan megjelenítik, „*alkotmányos értékke minősítve ezt a nemzetin túlmutató vonatkozást is.*”¹²¹

Figyelemre méltó a két szerző álláspontja az eredeti változatban használt 'szerződés' szó kapcsán.¹²² Az, hogy ezt a kifejezést az alkotmány negyedik módosítása során a 'szövetség' szóval váltották fel, Majtényi meglátás szerint annak tulajdonítható, hogy mivel a 'szerződés' csakis a magyar nemzet tagjai közt kötött szerződésnek minősül, az alkotmányozó a 'szövetség' kifejezéssel a Biblia szóhasználatának stílusához idomulva „*szakrális többlettel kívánta megpecsételni*”¹²³ ezt a szerződést, amely hangsúlyosabban kifejezi a nemzeti identitást. Ezzel ellentétben Horkay Hörcher a kifejezést tágabban értelmezi a fent ismertetett relatív, (magyar) nemzeti keretek közé szorított fogalomfelfogásnál. Edmund Burke megállapítására utal, aki a tágabb referenciával rendelkező 'társadalom' kifejezés körébe illeszti azt, mely magában foglalja nem csak az adott politikai közösség valamennyi tagját, de még a múlt és a jövő emberét is.¹²⁴

Mellőzve a két teóriával kapcsolatos értékítéletet, összességében az eltérő értelmezési szempont a stílustipológia kérdése mentén alakult. Horkay Hörcher ezért is nem látta

¹¹⁹ Két 'nemzet'-fogalmat különböztet meg. A nemzet „*politikai koncepciója*” magában foglalja az adott politikai közösségen belül élő valamennyi nemzetiséget is, az 1989-es alkotmány is ezt használta. Az Alaptörvény pedig az etnikai vagy kulturális nemzet fogalom használatával „*aláássa a korábbi alkotmányba foglalt, a politikai nemzet koncepciójához kötődő állami identitás és a kisebbségi jogok elméleti alapját.*” Ez tehát sérti az alkotmányos demokrácia elvét. Majtényi (2014) 84.

¹²⁰ Uo. 82.

¹²¹ Horkay Hörcher (2012) 301. Továbbá a Velencei Bizottság véleményére is utal ezzel, az ugyanis értékelte egyszerre „*nemzeti és univerzalista-európai*” perspektíváját a Hitvallásnak.

¹²² „Alaptörvényünk jogrendünk alapja, szerződés a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között.”

¹²³ Majtényi (2014) 85.

¹²⁴ Edmund Burke-ra utal Horkay Hörcher (2012) 308: „*Bizonyos, hogy a társadalom szerződés [...] nem csupán maguk az élők, hanem az élők, a már meghaltak, s a még meg nem születettek közötti társas viszony ez.*” Majtényi teóriájában egyébként az önmagában vett szerződés nem irányulhat a múlt vagy a jövő emberére, mivel azok nem jogalanyok: Majtényi (2014) 85.

szükségesnek tisztán alkotmányjogi értelmezését¹²⁵, és mint láttuk, e „jelentéktelen” momentum számításba vétele eredményezte Majtényitől teljesen eltérő teóriáját.

A bemutatott két értelmezési szempont hiányosságai ott mutatkoznak meg, hogy mindkettő vagy a szépirodalmi minőségnek, vagy pedig a normativitásnak tulajdonított nagyobb jelentőséget, melynek eredményeképpen részigazságokra ugyan rámutattak, de ez teljes és részleghajlás nélküli értelmezésre már nem volt alkalmas.

Mi hát a tanulság?

A Nemzeti hitvallás és az Alaptörvény tisztán normatív része között igenis olyan kapcsolat áll fenn, mely feltételezi e két szövegrész kölcsönhatásának vizsgálatát. Ennek bizonyítéka, hogy a preambulum lineáris és hierarchikus strukturáltságának elemzése igazolja annak *szövegszervező elvi* szerepét. Jogi szövegekre nem jellemző strukturális sajátosságai tehát hatással bírnak a normatív rész formai szerkesztettségére (lásd keretes szerkezet) és tartalmára egyaránt. Tartalmának és voltaképpen értelmének, a szöveg funkcióinak teljes (társadalomba és politikai szférába is illesztett) elemzése további kutatás tárgya kell, hogy legyen.

¹²⁵ „... figyelembe véve a Hitvallás műfaját, nem szabad elfelejteni azt sem, hogy épp e műfaji meghatározottságok, hogy korlátozzák a Hitvallás felhasználását a normaszöveg értelmezésében: a szépirodalomra jellemző metaforikus fogalomhasználat kizárja az értelmezésnek a jogi szaknyelvre jellemző alkalmazási technikáit.” Horkay Hörcher (2012) 305.

Irodalomjegyzék

BENCZE Lóránt (1995) Emlékezés, szövegalkotás, szövegtípus. In PETŐFI S. János – BÉKÉSI Imre – VASS László (szerk.) *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*. JGYTF: Szeged. 9–35.

BENCZE Lóránt (1996) A trópusok, az alakzatok és a metaforaalkotás. In SZATHMÁRI István (szerk.) *Hol tart ma a stilisztika? Stíluselméleti tanulmányok*. Nemzeti Tankönyvkiadó: Budapest. 234–310.

BERSZÁN István (1995) Megjegyzések a (szemiotikai textológiában használt) jelfogalomhoz. In PETŐFI – BÉKÉSI – VASS (szerk.) *Szemiotikai szövegtan 8*. JGYTF: Szeged. 201–206.

BLUTMAN László (2014) Szövegempirizmus és analitikus jogdogmatika: jogi elemzés sub specie linguae. *Pro Futuro* 4/2. 105–125.

DIJK, Teun A. van (1972) *Some aspects of Text Grammars. A study in Theoretical Linguistic and Poetics*. Mouton: The Hague.

ECO, Umberto (2004) A stílus. ford. Gecser Ottó. In *La Mancha és Bábel között*. Európa: Budapest. 266–300.

Eco, Umberto (2004) Az intertextuális irónia és az olvasat szintjei. ford. Barna Imre. In *La Mancha és Bábel között*. Európa: Budapest. 317–353.

Eco, Umberto (2013) *Az értelmezés határai*. ford. Nádor Zsófia. Európa: Budapest. 221–249.

FEKETE Balázs (2013) Alkotmánypreambulum és intertextualitás, avagy sok szöveg között az alkotmánypreambulum. In FEKETE Balázs, H. SZILÁGYI István, NAGY Tamás (szerk.) *Iustitia mesél*. Tanulmányok a Jog és irodalom köréből. Szent István Társulat: Budapest. 177–203.

FÓNAGY Iván (1999) *A költői nyelvről*. Corvina: Budapest.

GÁSPÁRI László (1998) *Stilisztika*. Nemzeti Tankönyvkiadó: Budapest.

GÁSPÁRI László (2001) A stilisztika grammatikája. In KEMÉNY Gábor (szerk.) *A metafora grammatikája és stilisztikája*. Tinta: Budapest. 81–86.

GÁSPÁRI László (2003) *A funkcionális alakzatelmélet vázlata*. PPKE: Piliscsaba.

GREIMAS, Algirdas J. (1975) A jelentés elemi szerkezete. ford. Kelemen János. In HORÁNYI Özséb – SZÉPE György (szerk.) *A jel tudománya*. Gondolat: Budapest. 218–232.

GREIMAS, Algirdas J. (1990) *Narrative Semiotics and cognitive discourses*. Pinter Publishers: London.

HASAN, Ruqaiya (1973) Code, Register and Social Dialect. In Basil BERNSTEIN (szerk.) *Class, Codes and Control*. Routledge & Kegan Paul: London. 253–292.

HJELMSLEV, Louis (1953) *Prolegomena to a Theory of Language*. Waverley: Baltimore.

HJELMSLEV, Louis (1975) A jel glosszematikus megközelítése. ford. Antal László. In HORÁNYI – SZÉPE (szerk.) *A jel tudománya*. Gondolat: Budapest. 188–215.

HJELMSLEV, Louis (1983) Nyelvelméleti prolegomena. ford. Csongrády Zsuzsanna. In ANTAL László (szerk.) *Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény IV. A koppenhágai iskola. 1. kötet*. Tankönyvkiadó: Budapest. 111–195.

HORKAY HÖRCHER Ferenc (2012) A Nemzeti hitvallásról. In JAKAB András – KÖRÖSÉNYI András (szerk.) *Alkotmányozás Magyarországon és máshol*. MTA TK PTI – Új Mandátum: Budapest. 287–309.

JACKSON, Bernard (1985) *Semiotics and Legal Theory*. Routledge & Kegan Paul: London etc.

KABÁN Annamária (1991) Szövegszemiotikai alapkérdések. In PETŐFI S. János – BÉKÉSI Imre (szerk.) *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)*. JGYTF: Szeged. 67–72.

KEMÉNY Gábor (2002) *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába*. Tinta: Budapest.

LENGYEL Zsolt (1992) Szöveglingvisztikai kérdések a pszicholingvisztika tükrében. In PETŐFI S. János – BÉKÉSI Imre – VASS László (szerk.) *Szemiotikai szövegtan 5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok*. JGYTF: Szeged. 157–161.

LOTMAN, Jurij (1973) *Szöveg – Modell – Típus*. ford. Bánlaki Viktor, Gránicz István, Istvánovits Márton, Köves Erzsébet, Lengyel Zsolt. Gondolat: Budapest.

MAJTÉNYI Balázs (2014) Alaptörvény a nemzet akaratából. *Állam-és Jogtudomány* 55/1. 77–96.

MARCUS, Solomon (1977) Az emberi nyelv két pólusa. ford. Fabricius Ferenc. In *A nyelvi szépség matematikája*. Gondolat: Budapest. 191–233.

MÁTÉ Jakab (1998) *A 20. századi nyelvtudomány történetének főbb elméletei és irányzatai*. Nemzeti Tankönyvkiadó: Budapest.

NAGY Ferenc (1981) *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába*. Tankönyvkiadó: Budapest.

NÉMETH Borbála (2006) A jog, mint narratíva. Bernard S. Jackson jogi szemiotikájának teoretikus rekonstrukciója. *Jogtudományi Közöny*. 26–29.

OLIVECRONA, Karl (2000) A jogi nyelv és a valóság. In SZABÓ Miklós – VARGA Csaba (szerk.) *Jog és nyelv*. Books in Print: Budapest. 153–182.

PEIRCE, Charles Sanders (1975) A jelek felosztása. ford. Szegedy-Maszák Mihály. In HORÁNYI – SZÉPE (szerk.) *A jel tudománya*. Gondolat: Budapest. 19–92.

PETHŐ József (2011) *Alakzat és jelentés. Az alakzatok stílus-és jelentésképző szerepe a szövegben*. Tinta: Budapest.

PETŐFI S. János (1991) *A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé*. [JGYTF]: Szeged.

PETŐFI S. János (1994) *A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról. A mondatszemiotikától a szövegsemiotikáig*. Magyar Műhely: Párizs – Bécs – Budapest.

PETŐFI S. János (1995) Válaszok és megjegyzések a szemiotikai textológia felépítését érintő kérdésekre, megállapításokra. In PETŐFI – BÉKÉSI – VASS (szerk.) *Szemiotikai szövegtan 8*. JGYTF: Szeged. 212–227.

PETŐFI S. János – VASS László (1992) A szövegnyelvészeti helye és feladata a szemiotikai textológiai kutatásban. In PETŐFI – BÉKÉSI – VASS (szerk.) *Szemiotikai szövegtan 5*. JGYTF: Szeged. 177–197.

PÉTER Mihály (1992) A szövegtani kutatásról. In PETŐFI – BÉKÉSI – VASS (szerk.) *Szemiotikai szövegtan 5*. JGYTF: Szeged 171–175.

PROPP, Vlagyimir Jakovlevics (1975) *A mese morfológiája*. ford. Soproni András. Gondolat: Budapest.

- R. MOLNÁR Emma (1992) Vélemények a szövegtani kutatásról (Válaszok a feltett kérdésekre). In PETŐFI – BÉKÉSI – VASS (szerk.) *Szemiotikai szövegtan 5.* JGYTF: Szeged. 161–167.
- RIFFATERRE, Michel (1998) Szimbolikus rendszerek a narratívában. A fikció tudattalanja. In THOMKA Beáta (szerk.) *Narratívák 2. Történet és fikció.* Kijarat: Budapest. 61–105.
- SAUSSURE, Ferdinand de (1967) *Bevezetés az általános nyelvészetbe.* ford. B. Lőrinczy Éva. Gondolat: Budapest.
- SZABÓ Miklós (2000) Szó szerint... A jog és a nyelv interferenciájáról. In SZABÓ – VARGA (szerk.) *Jog és nyelv.* Books in Print: Budapest. 1–45.
- SZABÓ Zoltán (1988) *Szövegnyelvészet és stilisztika.* Tankönyvkiadó: Budapest.
- SZABÓ Zoltán (1992) A szövegszemiotika időszerű kérdései és megoldásra váró problémái. In PETŐFI – BÉKÉSI – VASS (szerk.) *Szemiotikai szövegtan 5.* JGYTF: Szeged. 199–207.
- SZABÓ Zoltán (1995) A stilisztikai elemzés egy szövegelméleti modellje. In PETŐFI – BÉKÉSI – VASS (szerk.) *Szemiotikai szövegtan 8.* JGYTF: Szeged. 145–153.
- SZATHMÁRI István (2008) *Alakzatlexikon. A retorikai és a stilisztikai alakzatok kézikönyve.* Tinta: Budapest.
- SZTYEPANOV, Ju. Sz. (1976) *Szemiotika.* ford. Csepeli György. Akadémiai Kiadó: Budapest.
- ULDALL, Hans J. (1983) A glosszematika vázlata (részlet) In ANTAL László (szerk.) *Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény IV. A koppenhágai iskola 2.* Tankönyvkiadó: Budapest. 623–657.
- WEINRICH, Harald (1966) *Linguistik der Lüge.* Schneider: Heidelberg.